

ARKEOLOJİ YEREL İHTİYAÇLARI KARŞILAR MI? PERGAMON KAZISI'NIN KÜLTÜREL MİRAS VE KORUNMASI BİLİNCİNİ GÜÇLENDİRME DENEYİMİ

ARCHAEOLOGY MEETS LOCAL NEEDS? EXPERIENCES OF THE PERGAMON EXCAVATION IN INTENSIFYING LOCAL AWARENESS OF CULTURAL HERITAGE AND ITS PROTECTION

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 17 Mart 2022	Received: March 17, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 31 Mayıs 2022	Peer Review: May 31, 2022
Kabul: 27 Temmuz 2022	Accepted: July 27, 2022

DOI : 10.22520/tubaked2022.25.007

Seçil TEZER ALTAY* - Güler ATEŞ - Ulrich MANIA*****

ÖZET

Arkeolojik kazılar, buldukları bölgenin kalkınmasında rol oynayabilirler mi? Kazı ekipleri, sınırlı bütçelerle, sınırlı süre içinde gerçekleştirdikleri yoğun saha çalışmalarını ve elde ettikleri bilimsel birikimi, toplum için nasıl yararlı bir hale getirebilirler?

Pergamon Antik Kenti ve çevresindeki arkeolojik kazı ve araştırmalar, 140 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Köklü bir geçmişe ve birikime sahip olan Pergamon Kazısı, 2018 yılından itibaren, 'kültürel miras' ortak paydasında yürütülen toplumsal çalışmalar içinde aktif bir şekilde yer almaya başlamıştır.

Bergama'nın 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması ile birlikte, kültürel mirasa yönelik farkındalık ve korunması için gösterilen hassasiyet, kurumlar nezdinde ivmeli olarak artmıştır. Fakat sürdürülebilir bir koruma anlayışı, ancak yerel toplumun doğrudan katılımı ile sağlanabilir. Buradan yola çıkarak Pergamon Kazısı, kültürel mirasın korunması odaklı, yerel topluma yönelik bir kapasite geliştirme projesi tasarlayarak 2019-2021 yılları arasında uygulamıştır.

* Y. Mimar, Doktora Öğrencisi, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi İnönü Caddesi 10, 34437, Beyoğlu, İstanbul.
e-posta: seciltezer[at]gmail.com ORCID: 0000-0002-1109-1476

** Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Yerleşkesi 45140, Yunusemre, Manisa.
e-posta: gueler.ates[at]gmail.com ORCID: 0000-0002-3984-0598

*** Dr. Phil. Habil., Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi İnönü Caddesi 10, 34437, Beyoğlu, İstanbul.
e-posta: ulrich.mania[at]dainst.de ORCID: 0000-0001-9044-0146

Bu makale, söz konusu projeye zemin hazırlayan ortamın yerel dinamiklerini, bu sayede ortaya çıkan projenin yapı taşlarını ve üç senelik uygulama süreci sonunda, projenin tutunduğu üst hedefe yönelik elde edilen sonuçları değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bergama, Pergamon Kazısı, arkeoloji, kültürel miras, koruma, toplum katılımı, kurumlar arası iş birliği.

ABSTRACT

Can archaeological excavations play a role in the development of the local region? How can archaeological teams make all the intense field work, conducted with limited budgets in limited time frames, and all the scientific outcomes beneficial for the local community?

Ancient city of Pergamon and its surrounding have been subjects to archaeological excavations and investigations for more than 140 years. With a long history and experience, since 2018, Pergamon Excavation has been actively participating the cultural heritage projects that primarily target the local community.

As a result of the inscription of Bergama on the World Heritage List of UNESCO in 2014, central and local authorities have become aware of the cultural heritage and sensitive about its protection ever since. However, a sustainable heritage protection policy can not be achieved unless the local community is actively involved. Basing on this argument, the Pergamon Excavation has designed a capacity building project and implemented it between 2019-2021, focusing the protection of cultural heritage together with the local community.

This article explains dynamics of the social context, from where the project has evolved and describes components of the project, in detail. Moreover, outcomes are comprehensively discussed, as a lookback on a three years of intense interaction with the local community.

Keywords: Bergama, Pergamon Excavation, archaeology, cultural heritage, protection, community involvement, interinstitutional cooperation.

GİRİŞ

Kültürel mirasın korunması için eğitimin önemine değinen çeşitli uluslararası sözleşmelere göre, mirasa karşı bağlılık ve saygı geliştirilmesinin özellikle eğitim ve kamuoyunun bilinçlendirilmesi kanallarıyla gerçekleştirilmesi tavsiye edilmektedir¹. Türkiye’de arkeolojik alanlarda ya da yakınlarında yaşayan yerel halkın buralarla olan ilişkisi farklılıklar göstermektedir². Özellikle modern yerleşimlerle iç içe kalmış turistik olmayan arkeolojik alanlarda, insanların ören yerleri ile bağının, pastoral kullanımlara, kişisel anılarına veya kulaktan kulağa aktarılan çeşitli rivayetlere dayalı olduğu gözlenir³. Turistik hale gelmiş arkeolojik alanlar için ise durum biraz daha farklıdır. Zira bu alanlar buradaki toplumun bir kesimi için, doğrudan veya dolaylı olarak geçim kaynağıdır.

Arkeolojik alanlarda araştırmalarını yürüten bilimsel kazı ekipleri ise, alanda buldukları sınırlı zaman çerçevesinde, yerel toplumun genellikle dar bir kesimi ile etkileşime girebilirler. Çalışmaların doğası gereği, alanda gerçekleştirilen araştırmalar, (mevsimsel koşullar, akademik ekip üyelerinin uygunluğu, vb. sebeplerle) en ideal şekilde, senenin belirli bir dönemi gerçekleştirilebilir. Bu süre zarfında, bilimsel ekip ile yerel toplum arasındaki etkileşim, genellikle tek yönlü

bir hizmet alımı şeklindedir. Alanın yakın çevresinde yaşayıp, kazı sezonlarında geçimini arkeolojik kazı ve restorasyon işlerinde çalışarak kazanan kişiler, buna örnek olarak gösterilebilir. Peki bilimsel kazı ekiplerinin saha çalışmaları sayesinde bilim dünyasına yeni bilgiler kazandırdıkları arkeolojik alanlar, bölge sakinleri için ne ifade etmektedir?⁴

Kültür varlıklarının, buldukları yerin sakinleri için ifade ettiği değerlerin, bu varlıkların benimsenmesi ve dolayısıyla korunması için yeterli olup olmadığı, tartışmaya açık bir konudur. Pek çok örnekte, kültür varlıkları ile toplum arasında olan etkileşimin ekonomik kazanç elde etme üzerine kurulu olduğu ve bu sebeple koruma eyleminin, kurumların ve uzmanların uygulaması ile sınırlı kaldığı görülebilir. Öte yandan, arkeolojik alanların da korunmasını içine alan ‘kültürel kaynak yönetimi’nin geleceğinin, kültürel olarak idrak edilebilir ve insanların faydasını görebilecekleri, yerelde tasarlanmış sürdürülebilir projelerde olduğu vurgulanmaktadır (Pyburn 2007: 175). Gerçekten de kültür varlıkları ile toplum arasındaki ilişkide farklı etkileşim ve faydalanma kanalları açmak, toplum için kültürel miras algısını çeşitlendirmek ve bu sayede yerel düzlemde koruma bilincinin güçlenebilmesi için, son yıllarda Türkiye’deki arkeolojik kazılar da rol almaya başlamıştır⁵.

Bergama, Türkiye’de antik kent ve modern yerleşimin iç içe geçtiği, dolayısıyla tüm katmanlarıyla birlikte değerlendirilmesi gereken yerleşimlerden biridir. Antik Pergamon kenti, hiçbir zaman terkedilmemiş; dolayısıyla da tarih sahnesinde sürekli var olarak günümüze ulaşmıştır. Hellenistik Dönemde görkemli bir tepe üzerine kurulmuş ve Roma Döneminde tepeden ovaya doğru genişlemiş olan kent; zamanla üst üste katmanlar halinde kesintisiz bir şekilde büyüyerek günümüze kadar gelmiştir. Bugünkü Bergama’nın büyük bir kısmı Roma Dönemi kentinin üzerinde yer almakta; Kale Mahallesi ismi verilen ve içinde

¹ Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından 1972’de yayımlanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’nin 27. maddesi; “sözleşmeye taraf devletlerin, kendi halklarının [...] kültürel ve doğal mirasa karşı bağlılık ve saygı hislerini güçlendirmek için, bütün uygun araçlarla ve özellikle eğitim ve tanıtma programlarıyla çaba göstereceğini” belirtmiştir. Ayrıca, Avrupa Konseyi (CoE) tarafından 1992 yılında yayımlanan, Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi’nin 9. maddesi; sözleşmeye taraf devletlerin “geçmiş ve arkeolojik mirası tehdit eden tehlikelerin tanınması için bu mirasın değeri konusunda kamuoyu vicdanının uyandırılması ve geliştirilmesi amacıyla eğitici çalışmalar yapması ile arkeolojik mirasın önemli öğelerinin ve özellikle sitlerin halka açılmasını sağlamayı, seçilmiş arkeolojik varlıkların sergilenmesini teşvik etmesini taahhüt ettiğini” belirtmiştir. Yine Avrupa Konseyi (CoE) tarafından 2005’te yayımlanan (ve Türkiye’nin henüz imzalamadığı) Toplum İçin Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesi’nin (Faro Sözleşmesi) 4. maddesi ise; “herkesin kültürel mirastan yararlanma hakkı olduğunu” vurgulamıştır ve bu makalenin konusu olan proje deneyimi için temel oluşturmaktadır.

² 2017-2020 yılları arasında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) başkanlığında hayata geçirilen “Türkiye’nin Arkeolojik Varlıklarının Korunması” (SARAT: Safeguarding Archaeological Assets of Turkey) isimli proje kapsamında yürütülen anket çalışmasının sonuçları Türkiye’de toplum ve arkeoloji arasındaki ilişkiye ışık tutmaktadır (Gürsu ve Yılmaz 2019).

³ Bu hikayelerin de, en az kazılardan elde edilen bilimsel bilgiler kadar dikkate alınması gerektiğine dikkat çeken bir görüş de mevcuttur (Baltalı Tırpan 2021).

⁴ Konunun ilk kez araştırılmaya başlandığı 1990’lı yılların başından 2014’e bu yana, toplumun arkeoloji algısı, arkeolojiye erişimi ve erişim araçlarının temelde değişmediği tespit edilmiştir (Bonacchi 2014). Ayrıca bkz. Gürsu ve Yılmaz 2019.

⁵ Buna dair birkaç örnek: Henüz 2000’li yılların başında Çatalhöyük ve Ani’de arkeolojik sit alanları için, bölgesel kalkınmayı da odağına alan, alan yönetim planları hazırlanmıştır (Orbaşlı 2014); Sagalassos Kazısı’nda 2008’den beri toplum odaklı araştırma ve çalışmalar kazı programının bir parçası haline getirilmiştir (Torun, in press); Limyra Kazısı’nda 2011-2015 yılları arasında “Çocukların Limyra’sı” başlıklı bir proje yürütülmüştür (Kuban 2016); Aspendos Antik Kenti ve Antik Pisidya Bölgesini ayrı ayrı ele alan bir kültürel miras projesi 2013 yılından beri Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü (BIAA) tarafından yürütülmektedir (Gürsu 2017). Ayrıca BIAA, 2021 yılında, toplum arkeolojisi konusundaki güncel çalışmalar üzerine bir yayın derlemiştir (Gürsu 2021). Çocuklara yönelik kültürel miras çalışmaları hakkında ise VEKAM tarafından 2019 yılından bu yana çalıştaylar düzenlenmekte ve bildirileri yayınlanmaktadır (Maner ve Dengiz Uğur 2020).

hâlâ Osmanlı Dönemine ait sivil mimarlık örneklerinin yer aldığı tarihi mahalle ise, doğrudan Hellenistik Dönem kenti sınırları içinde, tepenin güney yamacında yaşamaya devam etmektedir. Antik dönemden bugüne kadar tespit edilen tüm tarihi katmanları ile yaşayan bir kent oluşu, Pergamon/Bergama'nın 2014 yılında "Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı" ile UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne alınmasını sağlamıştır⁶. Toplumun kültürel miras konusunda bilinçlendirilmesini ele alan çalışmalar, kentin yukarıda özetlenen özelliklerini göz önünde bulundurmaktadır.

19. yüzyılın sonundan bu yana, alandaki bilimsel çalışmalarını sürdüren Pergamon Kazısı⁷, köklü bir araştırma geleneğine ve Bergama hakkında zengin bir arşive sahip olması bakımından bu kültürel mirasın hem bir parçası, hem de ona katkıda bulunan bir unsur olarak değerlendirilebilir. Pergamon kazı arşivi, sadece akademik dünya ve araştırmacılar için değil; aynı zamanda Bergama'daki çeşitli kurumlar tarafından yürütülen restorasyon ve konservasyon projelerine de önemli bir kaynak oluşturmaktadır⁸.

Bu yazının amacı, Pergamon Kazısı'nın topluma yönelik son yıllarda gerçekleştirdiği çalışmaları özetlemek ve değerlendirmektir. 2012 yılında kazı tarafından ziyaretçilere yönelik yeni bir konseptin geliştirilmesi ve 2014 yılında kentin dünya miras alanı ilan edilmesi gibi gelişmelerin ardından; 2018 yılında Pergamon Kazısı, alanda faaliyet gösteren diğer kurumlar tarafından toplumsal çalışmalara dahil edilmiştir. Bu süreç, 2019-2021 yılları arasında, kazı ekibinin tasarladığı ve Gerda Henkel Vakfı (Almanya) ve Alman Dışişleri Bakanlığı Kültür Bölümü'nün finansal

destekleriyle yürütülen, uygulama sürecinde yerel kurum ile kuruluşların da katkı gösterdiği ve bu makalenin ana konusu olan projeyi doğurmuştur.

BERGAMA'DA ARKEOLOJİ VE TURİZM

Arkeolojik kazılar, buldukları bölgenin kültür turizmine şüphesiz yön vermektedir. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar Bergama'da turizmin tarihi, arkeolojik araştırmaların başlangıcının çok daha öncesine kadar uzansa da, arkeolojik kazı ve turizm arakesitindeki ilişkiler görünür durumdadır (Bayatlı 2016, Bachmann 2018). 1878'de resmî olarak başlayan bilimsel kazılardan günümüze dek, kent tarihine ışık tutan çok sayıda yapı ve bulgu ortaya çıkarılmıştır. Öyle ki, ilk dönem kazılarında bulunan tarihi eserler için henüz 1900 yılında, dönemin kazı yönetimi tarafından arkeolojik alandaki ilk müze kurulmuştur (Bachmann 2016: 61). İlk resmi arkeoloji müzesi (Bergama Müzesi) ise 1936 yılında, dönemin Türk-Alman işbirliğinin bir örneği olarak açılmıştır: yapıyı, arkeolojik kazı ekibinde mimar olarak çalışan B. Meyer ve H. Hanson, tasarlamışlardır (Radt 2010). 1940'lı yıllarda Bergama akropolünde oluşturulan araç yolu sayesinde Bergama'ya gelen ziyaretçilerin sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Bachmann 2004: 58). Yolum önce genişletilmesi ve ardından asfalt ile kaplanması neticesinde alana şahsi araç ve hatta otobüslerle erişim katlanarak artmıştır⁹. Bu durum, özellikle turizm sezonunda turist otobüslerinin art arda bu yolu kullanmasının antik kalıntılarda yarattığı titreşim ve dolaylı tahribatın yanı sıra; akropol üst platosunda, alanı giderek genişleyen bir otobüs park alanının oluşmasına sebep olmuştur. 2010 yılında akropolün doğu tarafında inşa edilen teleferik hattının devreye girmesiyle birlikte otobüslerin akropole çıkmasına engel getirilmiştir¹⁰. Otobüslerle getirilen ziyaretçiler, artık teleferik alt istasyonunda otobüsten inerek, teleferik veya taksi ile Akropole çıkabilmektedirler. Ancak iki senaryoda da, ziyaretçiye Bergama'da geçirmesi için ayrılan süre oldukça kısadır¹¹. Bunun en önemli sebebi, güncel seyahat endüstrisinin turiste, önceden programlanmış paket turlar ile daha kısa sürede 'daha çok' sayıda yeri göstermeyi vaatmesidir. Paket turlarla Bergama'ya getirilen ziyaretçiler, buradan genellikle konaklamadan

⁶ Pergamon/Bergama'nın Dünya Miras Alanı içinde kalan tarihi katmanlarına dair bkz. Bilgin Altınöz vd. 2016.

⁷ Pergamon'da bilimsel arkeolojik kazıların başladığı 1878 yılından bu yana, kazı projesi iki kere yönetim değiştirmiştir. Önce Berlin Kraliyet Müzeleri tarafından, 1929 yılından beri ise Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün İstanbul Şubesi tarafından yürütülen Pergamon Kazısı, Bergama ve çevresinde uluslararası bir ekip tarafından gerçekleştirilen, disiplinlerarası bir arkeolojik araştırma projesini ifade etmektedir. Makalenin devamında, *Pergamon Kazısı* ve daha kısaca *kazı* ifadeleri, bu projeye atıfta bulunmaktadır.

⁸ Pergamon Kazısı ve arşivinin yereldeki gelişmelerdeki rolüne, son yıllarda gerçekleştirilen önemli bir kentsel proje, örnek olarak gösterilebilir: Antik kent tepesinin eteklerinde yer alan Bergama (Selinos) Deresi'nde Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü öncülüğünde 2020 yılından bu yana bir dere ıslah projesi yürütülmektedir (Antik Selinos Kanalı Restorasyon Projesi). Bu proje, derenin tarihi kent merkezi içinden geçen yaklaşık 1,5 km.lik bir kısmında, antik köprüler ile başka diğer tarihi kalıntıların bulunması itibarıyla çok yönlü bir projedir. Bu nedenle, projenin paydaşları arasında Bergama Müzesi ve Pergamon Kazı Başkanlığı da bulunmaktadır. Antik kalıntıların korunarak çalışmaların yürütülmesi noktasında kazı arşivinde yer alan mimari belgeleme ve fotoğraflar, projeyi hazırlayan kurum ve firmalarla bir araya gelinerek değerlendirilmektedir.

⁹ Bu konuda, Bergama Müzesi müdürü Osman Bayatlı'nın henüz 1939'da yazdığı öneri görüşleri etkili olmuş olmalıdır (Bayatlı 2016).

¹⁰ Burada teleferik için ödenmesi gereken ekstra bedel, bazı tur operatörlerinin Bergama'yı gezi güzergahlarından çıkarmasına sebep olmuştur.

¹¹ Akropol için ayrılan süre zarfında ziyaretçiler, Kütüphane, Büyük Altar, Saraylar ve Trajan Tapınağı'nın bulunduğu, görkemli antik kent tepesinin yalnızca küçük bir kısmını oluşturan üst platoyu gezerek geri dönmektedir. Anadolu'da antik dünyanın en büyük eğitim yapılarından biri olan Pergamon Gymnasion'u ve mozaikli Z Binası gibi daha pek çok başka yapı, bu sürede gezilebilecek alanın ötesinde yer almaktadır.

Fotoğraf 1. Pergamon antik kent tepesi (Akropol) ile güney eteklerindeki Kale Mahallesi, 2015 (Pergamon Kazı Arşivi). / Pergamon ancient city hill and Kale Mahallesi at its south skirt, 2015 (Pergamon Excavation Archive).

ayrılmaktadırlar. Bu durum, kentin yerel ekonomisinin turizmden alabileceği payı da önemli derecede düşürmektedir¹². Ayrıca resmi makamlar tarafından açıklanan ziyaretçi sayıları, Bergama Müzesi'nin dahi, paket turların Bergama'ya ayırdığı kısa süreden ötürü hakettiği ilgiyi görmediğini göstermektedir¹³.

Bergama'da kapsamlı bir turizm planının eksikliği, yukarıda özetlenen durumun önemli sebeplerinden biri olarak sayılabilir¹⁴. Bu konu ile ilgili olarak atılan en önemli adımlardan biri yeni bir ziyaretçi konseptinin oluşturulmasıdır. Henüz 2012 yılında Pergamon Kazısı tarafından oluşturulan bu konseptin amacı, ziyaretçilere kenti tüm kültürel katmanlarıyla deneyimleyebilecekleri bir gezi rotası sunmak ve aynı zamanda da antik kentteki restorasyon faaliyetlerini bu doğrultuda önceliklendirmektir¹⁵ (Şek. 1) (Bachmann 2014a: 80-81,

82, fig. 2, Mania ve Tezer Altay 2022b). Buradaki ziyaretçi rotasını benzerlerinden ayıran bir özellik, ziyaretçinin, ören yerinden çıkarak, ören yerinin dışında kalan antik yapı kalıntılarının arasında gelişmiş olan Osmanlı kent merkezine ulaşmasını ve dolayısıyla modern kentin kültürel ve sosyal hayatına katılmasını sağlamaktır. Aşağıdaki şekilde belirtildiği gibi, önerilen rota üzerinde, ziyaretçiler teleferik ile öncelikle antik kent tepesinin zirvesine ulaşıp, oradan aşağı inerek antik kentin ören yeri içindeki kısmını bütünüyle gezebilir; Aşağı Agora'nın yakınında ören yeri sınırlarından çıkarak 19. yüzyıl Osmanlı Dönemi mahallesine girebilir; burada dönemin sivil mimari örnekleri arasından aşağı inerek Kızıl Avlu'ya varabilir ve ardından Osmanlı Dönemi çarşısını (Arasta, Bedesten, hanlar, vb.) ve Bergama Müzesi'ni gezebilir¹⁶.

Pergamon Kazısı tarafından önerilen ziyaretçi rotası, bir *Dünya Miras Alanı* olarak kentin tanımında bulunan 'çok katmanlılık'ın doğrudan deneyimlenmesini hedeflemektedir. Fakat, bu rotayla yalnızca ziyaretçi deneyiminin zenginleştirilmesi değil; aynı zamanda yerel

¹² Son yıllarda yaşanan küresel ve bölgesel ölçekteki politik, diplomatik ve sağlıkla ilgili gelişmelerin de turizm üzerindeki rolü açıktır. Bu durum da Bergama'ya gelen ziyaretçilerin sayısında ciddi oranda bir düşüşe sebep olmuştur (Ataberk 2022: 45).

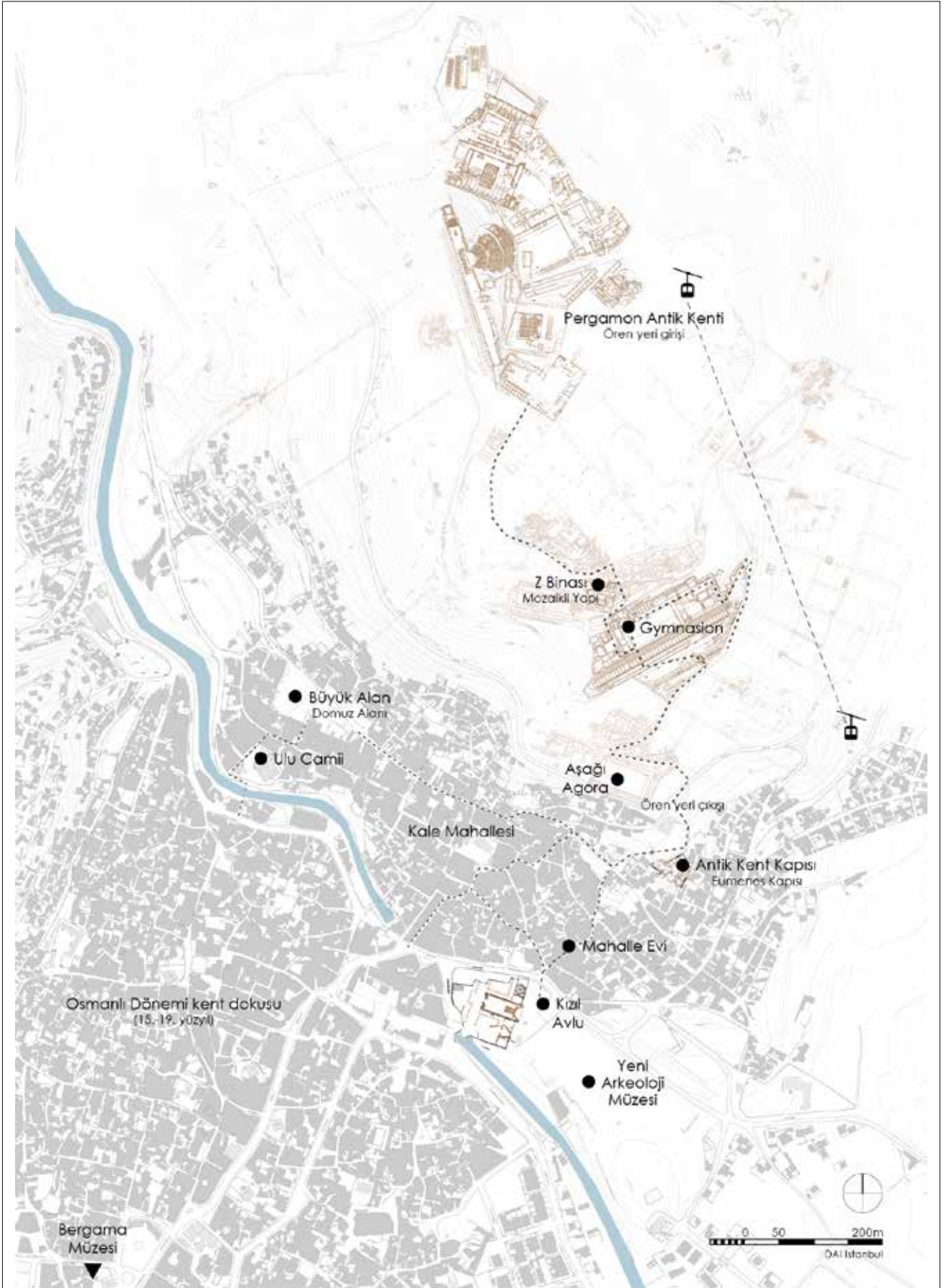
¹³ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Döner Sermaye İşletmesi Merkez Müdürlüğü, 2019 Yılı Müze ve Örenyeri Ziyaretçi İstatistikleri'ne göre ziyaretçi sayıları şu şekildedir: Bergama Akropol Örenyeri: 203.984, Bergama Asklepiyon Örenyeri: 119.434, Bergama Kızılavlu (Bazilika) Örenyeri: 42.814, Bergama Müzesi: 24.174. <http://www.dosim.gov.tr/assets/documents/2019-ziyaretci-web-sitesi.pdf> (Erişim: 25.02.2022).

¹⁴ Bu konudaki farkındalık son yıllarda artmış olup, Bergama Belediyesi'ne bağlı UNESCO Birimi'nin girişimiyle bir turizm master planı hazırlığına başlanmıştır. Burada, Bergama'nın UNESCO Dünya Miras Listesi'nde girmesinden itibaren, Alan Yönetim Planı'nın işletilmesi için yerelde aksatmadan yürütülmüş olan Danışma ve Eşgüdüm Toplantıları'nın katkısı önemlidir.

¹⁵ Antik kentte son dönemlerde gerçekleştirilen uzun soluklu restorasyon faaliyetleri olan Trajan Tapınağı (1979-1994), Z

Binası (1996-2004) ve Kızıl Avlu (2006-2020) projeleri, yeni ziyaretçi rotasının oluşturulmasında mil taşları oldukları gibi, Gymnasion (2012'den beri) projesi söz konusu konsept göz önünde bulundurularak kurgulanmıştır ve uygulanmaktadır. Yeni ziyaretçi konsepti kapsamında, antik kentteki restorasyon projelerine kapsamlı bir bakış için bkz. Bachmann 2014a. Kızıl Avlu'yu merkezine alan turizme yönelik kent gelişim tarihçesi için bkz. Bachmann 2014b.

¹⁶ Haritada Kızıl Avlu'nun doğusunda gösterilen Yeni Arkeoloji Müzesi henüz proje aşamasındadır. Aynı alanda bulunan tarihi tabakhane yapılarının da Bergama Belediyesi tarafından yürütülen restorasyonu tamamlanmış olup, turizm amaçlı kullanıma tahsis edilecektir. Tüm bu gelişmeler, Kızıl Avlu'nun doğusundaki bu geniş alanın turizm potansiyelini ele alan önceki görüşleri (Bachmann 2014b) doğrular niteliktedir.

Şekil 1. Bergama için tasarlanan yeni ziyaretçi konseptinin genel planı (Bachmann 2014: 82, Fig. 2'e göre). / Plan of the new visitor concept designed for Bergama (after Bachmann 2014: 82, Fig. 2).

toplum ile kurulabilecek olası etkileşim kanallarının açılması da amaçlanmıştır. Akropol ören yerinden kente inerken ziyaretçi rotası üzerinde bulunan Kale Mahallesi¹⁷, Pergamon Kazısı'nın aşağıda daha ayrıntılı anlatılan topluma yönelik çalışmalarının odak noktasında bulunmaktadır (Foto. 1). Ziyaretçi rotası sayesinde Kale Mahallesi turizme dönük küçük ölçekli ekonomik faaliyetler ile kalkındırılabilir ve böylece bu tarihi mahallenin bakımı da sürdürülebilir hale getirilebilir. Burada turizmin, kültürel mirasın korunmasında bir araç olarak kullanımı teşvik edilmelidir.

TOPLUMA YÖNELİK ÇALIŞMALAR

Arkeolojik kazı ekipleri sahada yürüttükleri çalışmaları, bağlı oldukları T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na her sene ayrıntılı olarak raporlamak durumundadırlar¹⁸. Ancak, güncel kazı ve araştırma ile restorasyon çalışmalarının sonuçlarının Bergama halkı ile paylaşılmasına da özen gösterilmektedir. Özellikle Bergama Belediyesi ve belediye bünyesinde yer alan UNESCO Birimi tarafından talep gelmesi halinde, kazı sezonunun sonunda halka açık bir bilgilendirme sunumu yapılmaktadır. Bu sunumlar Pergamon Kazı Başkanlığı ve diğer uzmanların katılımıyla gerçekleştirilmektedir¹⁹.

Antik kent kalıntıları üzerinde kalan ve ismini buradan alan Kale Mahallesi, özellikle çocukluklarının geçtiği mahalle olması bakımından Bergamalılar için büyük önem taşımaktadır²⁰. Gerek Kale Mahallesi, gerekse halkın Akropol olarak adlandırdığı Pergamon antik kent tepesi, bugünkü Bergama halkının ortak ilgi ve nostalji odağıdır. Bu ilginin canlı kalmasında, Pergamon Kazısı'nın sahip olduğu fotoğraf arşivi de önemli bir rol oynamaktadır. 19. yüzyılın sonundan itibaren bilimsel kazı faaliyetlerini kayda almak için davet edilen fotoğrafçılar sadece antik kalıntıları değil, dönemin Bergamasının ve Bergama halkının da fotoğraflarını çekmişlerdir. Bu sayede yaklaşık 150 yıl boyunca çekilmiş fotoğraflardan oluşmuş olan Pergamon Fotoğraf Arşivi'nden²¹ yapılmış bir seçki ile Mayıs 2018'te Bergama'da bir fotoğraf

Levha 1. Pergamon Kazısı fotoğraf arşivinden oluşturulan seçki ile Bergama'da açılan fotoğraf sergisinin posteri (Pergamon Kazı Arşivi). / The poster of the exhibition in Bergama, where selected photographs from the archive of the Pergamon Excavation were displayed (Pergamon Excavation Archive).

sergisi açılmıştır²² (Lev. 1). Aynı seçki, Kasım 2018'de İzmir'de de sergilenmiştir. Çağımızın yaygın iletişim mecrası haline gelmiş olan sosyal medya platformlarında, Bergama'nın tarihi ile ilgili kurulan ve binlerce takipçisi olan hesaplarda paylaşılan fotoğrafların bir bölümünün kaynağı Pergamon Fotoğraf Arşivi'dir.

Kültürel mirası koruma bilincinin oluşturulması ve aktarılmasında, eğitim stratejileri ve müfredatı kadar öğretmenlerin rolü de oldukça önemlidir. Bu doğrultuda, Pergamon Kazısı ve Bergama İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü öncülüğünde öğretmen gezileri gerçekleştirilmiştir. İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından organize edilen ve Pergamon kazı başkan yardımcısı Doç. Dr. Güler Ateş tarafından, 2018-2020 yılları arasında gerçekleştirilen bu antik kent gezilerinde, bugüne kadar Bergama merkez ilçe ve köy okullarından yaklaşık 250 öğretmene

¹⁷ Akropol ile Bergama (Selinos) Deresi arasında kalan ve halk arasında Kale Mahallesi olarak anılan alan (Şek. 1), günümüzde, idarî olarak üç mahalleyi içine almaktadır: Kurtuluş Mahallesi, Talatpaşa Mahallesi ve Ulucami Mahallesi.

¹⁸ Pergamon Kazısı'nın çalışmaları, Bakanlığın her sene gerçekleştirdiği Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı bildiri kitapçıklarında da düzenli olarak yayımlanmıştır; dijital erişim için: <https://kvmmgm.ktb.gov.tr/TR-44760/kazi-sonuclari-toplantilari.html> (Erişim: 23.02.2022).

¹⁹ Covid-19 pandemisi sebebiyle bu toplantılara ara verilmiştir.

²⁰ Bu gözlem, kazı ekibi ve yerli halk arasındaki, uzun yıllara dayanan iletişim ve etkileşime dayalıdır.

²¹ Pergamon Fotoğraf Arşivi'ne, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) İstanbul Şubesi'nden randevu ile ulaşılabilir. Fotoğrafların büyük bölümünün dijital versiyonu, DAI dijital arşiv veritabanı olan Arachne arayüzü ile taranabilir: <https://arachne.dainst.org/> (Erişim: 23.02.2022).

²² "Ne Yerde Ne Gökte. Bergamalılar: Çok Katmanlı Bir Kültürün Aktörleri" isimli fotoğraf sergisi, Bergama Belediyesi ve Bergama Kültür ve Sanat Vakfı'nın katkılarıyla hazırlanmış olup, Bergama Kültür Merkezi'nde ziyaret edilebilmiştir. Sergi katalogu İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır (İzmir Büyükşehir Bld. 2018).

Fotoğraf 2. Öğretmenlerle antik kent gezisi, 20 Kasım 2019 (Bergama İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Resmi Facebook Sayfası) / Ancient city tour with teachers, 20 November 2019 (Official Facebook Page of Bergama Directorate of Education)

ulaşmıştır²³ (Foto. 2). Gezide, Amfityatro ve Viran Kapı (Roma Tiyatrosu) gibi, modern kentle iç içe kalmış antik kalıntıları da içine alan, bilinenin dışında bir rota üzerinde, Pergamon antik kentinin tarihi anlatılmaktadır. Bu gezilere katılan öğretmenlerden oluşan ve İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde kurulan bir Kültürel Miras Komisyonu aktif olarak çalışmakta ve bu konuları ele alan TÜBİTAK projeleri oluşturmaktadır²⁴.

Bunlara ilaveten Pergamon Kazısı, odak alanında çalışan, Bergama dışından olan akademik kurumlarla da iş birliği içindedir. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin (MSGÜ) Bergama'da, ağırlıklı olarak, anıtsal ve sivil mimari miras üzerine gerçekleştirdiği araştırma ve belgeleme çalışmaları²⁵, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi'nin MİRAS yayın dizisinde derlenerek yayımlanmıştır (Binan 2018). Bergama'nın, Selçuklu, Osmanlı, Cumhuriyet dönemleri ile geçmişte kentte

yaşamış gayrimüslim halklardan günümüze ulaşmış kültür varlıklarına dair yayımlanmış bu ilk kapsamlı envanter ile söz konusu çok katmanlı kültürel mirası kayıt altına almak yönünde önemli bir eşik aşılmıştır.

Ekim 2018'de yine MSGÜ öncülüğünde hayata geçirilen "Çocuklara Miras Bergama" isimli etkinlik, ilkokul çağındaki bireyler arasında kültürel mirasın sahiplenilmesine ve korunmasına yönelik duyarlılık ve farkındalığın artırılmasını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır (Okyay vd. 2020: 41). Bu etkinlik kapsamında, farklı yerel kurum, girişim ve sivil toplum kurumları ile, çocuklara yönelik sekiz farklı atölye çalışması düzenlenmiştir. Bu atölye çalışmalarından biri de, Pergamon Kazısı kazı başkan yardımcısı Doç. Dr. Güler Ateş ve ekip üyesi yüksek mimar Seçil Tezer Altay tarafından gerçekleştirilen 'Miras Yürüyüşü'dür. Antik kent tepesinin (Akropol) eteklerinde bulunan ve halk arasında Kale Mahallesi olarak adlandırılan etkinliğin amacı, buradaki çocuklara, gündelik hayatta karşılaştıkları iz, işaret ve semboller üzerinden bir kültürel miras okuması yaptırmak ve farkındalık oluşturmak olmuştur. 100 yıl öncesine kadar Türk, Rum ve Ermenilerin hoşgörü içinde birlikte yaşamış olduğu bu tarihi mahallede, bu çok kültürlü yaşamın izlerini bugün de görmek mümkündür: kabartmalı kapı tokmağı, almaşık duvar örgüsü, inşa yılı işlenmiş taş, devşirme antik parça, rumca yazıt, vb. Bu işaretlere, miras işareti olarak algılanabilecek doğal ve estetik görseller de eşlik etmektedir: Mahallede duvar diplerinde kendiliğinden biten akşam sefası çiçeği, işlemeli bir ferforje korkuluğun gölgesi, vb. Tüm bu görseller, 10x10 cm ölçülerinde fotoblok kartlar olarak basılmış; etkinlik öncesinde çocuklarla bu iz ve görseller üzerine yapılan görüş alışverişinin ardından, her çocuğa bir kart verilerek yürüyüş başlatılmıştır (Foto. 3). Çocukların yürüyüş esnasındaki hedefi, ellerindeki görselin bizzat

Fotoğraf 3. Ekim 2018'de gerçekleştirilen 'Miras Yürüyüşü' etkinliğinde kullanılan fotoblok kartlardan iki örnek, Osmanlıca bir yazıt (solda) ile farklı dillerde yazılmış kapı numarası levhası (sağda) (S. Tezer Altay). / Examples for pictures on cardboard used at the 'Heritage Walk' in October 2018 (S. Tezer Altay).

²³ Geziler, 2018 ve 2019 yıllarında yüz yüze, 2020'de ise pandemi sebebiyle çevrimiçi sunum yoluyla gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında gerçekleştirilemeyen öğretmen gezileri, şartlar yeniden elverdiğinde yeniden başlayacaktır.

²⁴ Öğretmenler projelerini oluştururken Pergamon kazı evindeki kütüphaneden ve kazı arşivinden de yararlanabilmektedir. TÜBİTAK 1003-Öncelikli Alanlar Ar-Ge Projeleri Destekleme Programı kapsamında "Tarih Eğitiminin İyileştirilmesi" çağrı başlığı altında yürütülmekte olan "Kadınlar da Oradaydı!" isimli proje, bu anlamda destek verilen projelerden biridir.

²⁵ Türkiye Bilimler Akademisi tarafından hedeflenen Türkiye Kültür Varlıkları Envanteri'ne katkısı olması amacıyla 'Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Çalışması' adıyla gerçekleştirilen bu projenin saha çalışması, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Ana Bilim Dalı'ndan Prof. Dr. Demet U. Binan öncülüğünde 2003-2005 yılları arasında yürütülmüştür (Binan vd. 2004; Binan vd. 2005; Binan vd. 2006).

Fotoğraf 4. Miras Yürüyüşü esnasında gösterilen arşiv fotoğraflarında kendi evinin önünü tanıyan çocuklardan biri, 2018 (G. G. Okyay). / One of the kids recognizing his housefront in an old photograph, 2018 (G. G. Okyay).

kendisini değil, ama temsil ettiği değeri ifade eden benzerlerini bulmaktır. Böylelikle çocuklar, hem görselin neler ifade edebileceği üzerine düşünmüş, hem de görselin benzerlerini bulmak üzere çevresini taramıştır. Bu sayede çocuklarda, onlar için gündelik oyun alanı olan bir yerde, kültürel mirasla ilgili yeni anlam ve değerlerin inşa edilmesi hedeflenmiştir.

Miras Yürüyüşü'nün son ayağını ise mahallenin eski fotoğrafları üzerinden oynanan bir oyun oluşturmuştur. Burada çocuklara fotoğrafın çekildiği noktada, oranın eski fotoğrafı gösterilerek, geçmiş ve bugün arasındaki farkları tespit etmeleri istenmiştir. Bu oyun, geçmişten bugüne değişimin sebeplerini ve bugünden yarına, kalan değerlerin nasıl korunabileceği üzerine konuşmak için bir fırsat sunmuştur. Oyun esnasında çocukların bazıları, eskiyi çok daha beğendiklerini dile getirmişlerdir (Foto. 4). Eski ile yeni arasında oluşmuş olan farkın 'koruma' ile ilişkilendirilmesi, bu etkinliğin önemli kazanımlarından biridir.

Etkinlik sonunda çocuklara 10x10 cm ölçülerindeki fotoblok kartların boş olanları dağıtılarak; her bir çocuktan, bunların üzerine, kendisi için miras değeri taşıyan başka görseller üzerine düşünüp çizmesi beklenmiştir. Tüm fotoblok kartlar etkinlik sonunda, organizasyon çatısı altında yürütülen diğer etkinliklerin ve atölye çalışmalarının çıktıkları ile birlikte Bergama Kültür Merkezi'nde sergilenmiştir.

Kasım 2019'da yine MSGSÜ tarafından ve Bergama Belediyesi ile İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ortak ev sahipliğinde 'Kültürel Mirasın Korunmasında Eğitim ve Yetişen Nesillere Ulaşmak' temasıyla bir arama konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın amacı, kültürel miras olgusunu örgün eğitim ortamı içine entegre edecek fikirler oluşturmak olmuştur. İlçe Milli Eğitim Müdürü

ve çok sayıda öğretmenin katılımıyla gerçekleştirilen etkinliğe ilham vermesi amacıyla bu konuda çalışmış olan uzmanlar da etkinliğe davet edilmişlerdir. Bu kapsamda yukarıda bahsi geçen Çocuklara Miras Bergama ve Çocuklarla Miras Yürüyüşü etkinlikleri ile ilgili, etkinliğin MSGSÜ ayağındaki koordinatörü Dr. Gülce G. Okyay²⁶ ile Pergamon Kazısı'ndan Seçil Tezer Altay ortak bir sunum gerçekleştirmişlerdir. Sunumları, gruplara ayrılarak yapılan tematik atölye çalışmaları takip etmiştir. Bu etkinlik, kültürel miras kavramının, yerel kurumlar nezdinde, eğitim zemininde ne kadar önemsendiğini gösteren öncü etkinliklerden biri olmuştur.

Yukarıda sıralanan çalışmaların tümü, projenin odağında olan yerel halkın yaşam alanı ile kültürel düzlemde farklı ilişkiler kurmasını hedeflemiştir²⁷.

TOPLUM ODAKLI İLK PROJE: MAHALLEMİ SEVİYORUM

Pergamon Kazısı'nın kültürel mirasın korunmasının yerelde yaygınlaştırılmasına dönük faaliyetlerini Mahallemî Seviyorum Projesi takip etmiştir²⁸. Kazı ekibi tarafından kurgulanan, Almanya'da bulunan Gerda Henkel Vakfı'nın ve Almanya Dışişleri Bakanlığı Kültür Bölümü'nün destekleriyle 2019-2021 yılları arasında yürütülen projenin üst amacı kültürel mirasın korunmasında yerel toplumun doğrudan katılımını sağlamaktır²⁹. Burada katılımcılara, sahip oldukları kültürel miras değerlerini korumak için gereken teorik bilgi ve teknik becerinin (*know-how*) aktarılması; ve bu sayede uzun vadede, kendi ekonomik durum ve yaşam şartlarını iyileştirmeye yönelik kapasitelerini geliştirmek amaçlanmıştır³⁰.

²⁶ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Restorasyon Ana Bilim Dalı'nda Öğretim Üyesi olan Gülce G. Okyay, aynı ana bilim dalında ve Prof. Dr. Demet U. Binan danışmanlığında, "Çok Katmanlı Kültürel Mirasın Korunmasında Kapasite Geliştirme Yaklaşımı ve Yerel Katılım: Bergama (Pergamon) Kenti" başlıklı doktora tezini Ocak 2022'de tamamlamıştır. Kültürel miras alanında kapasite geliştirme ve toplum katılımı ile ilgili küresel yaklaşımlar ve yereldeki ihtiyaçlar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Okyay ve Binan 2020.

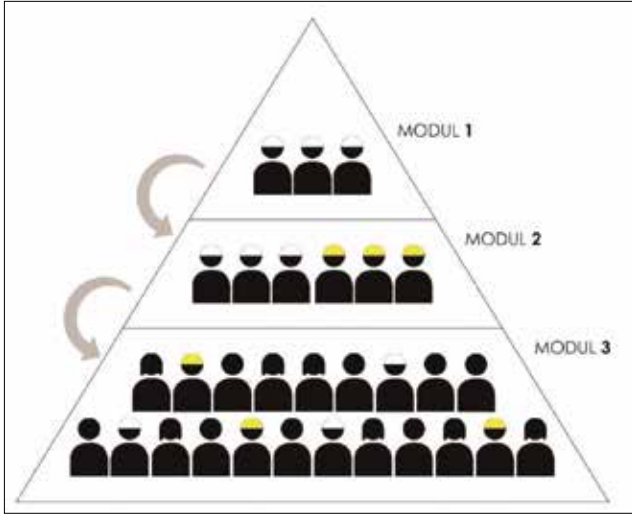
²⁷ Bu açıdan Avrupa Konseyi tarafından yayımlanan Faro Sözleşmesi'nin 8. maddesinin c bendi ile örtüşmektedir: "İnsanların yaşadığı yerlere yönelik ortak bir sorumluluk duygusu uyandırarak toplumsal birliği güçlendirmek".

²⁸ Gerda Henkel Vakfı'na başvurusu yapılan projenin resmi ismi *Capacity Building in a Social Context* (Sosyal Bağlamda Kapasite Geliştirme), yereldeki ismi ise Mahallemî Seviyorum'dur.

²⁹ Projenin oluşturulma aşamasında, çalışmaları ilham kaynağı olan Prof. Dr. Zeynep Kuban, Prof. Dr. Anlı Ataöv Demirkan, Dr. Ebru Torun ve mimari koruma uzmanı Burçin Altınsay Özgüner'e değerli görüşleri için teşekkür ederiz.

³⁰ Projeye ilişkin önceki yayınlar için bkz. Mania ve Tezer Altay 2021; Kinzel vd. 2022: 149-153.

Pergamon'da arkeolojik saha çalışmalarının önemli bir bölümünü koruma projeleri oluşturur³¹. Burada, bugüne kadar benimsenen koruma standartlarının ışığında, yapı malzemeleri ve geleneksel koruma teknikleri üzerine sayısız tecrübe biriktirilmiş (Bachmann 2014a: 80-81) ve koruma prosedürlerine ilişkin bürokratik süreçler titizlikle takip edilmiş ve uygulanmıştır. Bu birikmiş tecrübe ve bilginin, planlanan kapasite geliştirme projesi için, toplum faydası için uyarlanarak kullanıma sunulması amaçlanmıştır. Bir diğer deyişle, projenin omurgasını kazının sahip olduğu teknik bilgi ve tecrübe birikiminin topluma aktarılması oluşturur. Bu temelde proje, üç basamakta kurgulanmıştır. Bunların ilk ikisini taş ustalığı ve taşçılık³² eğitimleri oluştururken, üçüncü basamakta eğitilen kişiler aracılığıyla yerel topluma ulaşmak amaçlanmıştır (Şek. 2). Üçüncü basamakta toplum için ve toplumla birlikte gerçekleştirilecek çalışmanın ne olacağı, şeffaf bir katılım süreci ile belli olmuştur. Bu sürecin sonunda ortaya çıkan ihtiyaç ışığında tarihi evlerin çatıları onarılmıştır.

Şekil 2. Üç uygulama modülünden oluşan kapasite geliştirme projesinin konsept şeması (Kinzel vd. 2022: 49, Fig: 18) / *Conceptual scheme of the capacity building project consisting of three application modules (Kinzel vd. 2022: 49, Fig: 18).*

TAŞ USTALIĞI VE TAŞÇILIK EĞİTİMLERİ

Geleneksel yapı ustalarının sayısındaki kıtlık, kültürümüzde zanaatkarlığın değersizleşmesi ile birlikte artmıştır. Öte yandan, ticaret loncalarının lağvedilmesi ve Milli Eğitim Bakanlığı aracılığıyla mesleki eğitim

birimlerinin devreye sokulması; yerelde geleneksel zanaatkârlık becerilerini aktaran organizasyonların yok olması ile sonuçlanmıştır (Orbaşlı 2007: 317). Bu durum, ülkemizde oldukça geniş olan mimari restorasyon sektöründe, uzman teknik eleman açığını açıklamaktadır. Dahası, Anadolu coğrafyasında var olan farklı mekanik özelliklere sahip yapı taşlarının varlığı göz önüne alındığında, buna bağlı olarak doğan farklı işleme teknikleri ve teknolojik imkânları kullanma becerisine sahip taş ustalarının varlığı, tarihi kültür varlıklarının korunması ile eşit derecede önem arz etmektedir.

Özellikle 2014 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınması ile birlikte Bergama, kültür ve turizm sektörüne yönelik yatırımlar için gözde bir konum haline gelmiştir. Buna istinaden kentte gerçekleştirilen eski eser restorasyonlarının sayısında hatırı sayılır bir artış gözlemlenmesi beklenmektedir³³. Nitekim, kentte bulunan Osmanlı Döneminden pek çok eser, işlevlendirme konseptine uygun olarak, kapsamlı bir restorasyona hâlen ihtiyaç duymaktadır³⁴. Böyle projelerde, yerelde biriktirilmiş olan geleneksel yapı bilgisinin (malzemeye aşinalık ve teknik beceri) uygulanması, yapılan işin niteliği ve verimliliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Pergamon Kazısı'nın antik kentte gerçekleştirdiği restorasyonların tarihçesi ise, neredeyse arkeolojik kazılar kadar eskiye gitmektedir (Bachmann 2014a: 80, Mania ve Tezer Altay 2022a: 29). Bu durum, antik kenti aynı zamanda bir çeşit restorasyon okulu hâline getirmektedir. Nitekim kentte, farklı dönemlerin koruma anlayışını gösteren çok sayıda koruma örneği bulunmaktadır. Bunların sayıca büyük çoğunluğunu, kalıntıların ömrünü uzatan, küçük ölçekli onarımlar oluştururken; geri kalan bölümünü, ziyaretçilerin yapıları gözünde canlandırmasını kolaylaştıracak, didaktik nitelikte anastylosis ve rekonstrüksiyon projeleri oluşturmaktadır³⁵. Bu projelerden bazıları, aynı zamanda gerçekleştirildikleri dönemin taş ustası yetiştirme

³¹ Burada 'koruma' çerçevesi içine, taşınabilir kültür varlıklarının restorasyonundan, antik kalıntıların periyodik veya ivedi bakımlarına, konservasyon ve restorasyon projelerinden, didaktik rekonstrüksiyon projelerine kadar geniş bir yelpazedeki eylemler girmektedir.

³² Taş ustası ve taşçı, kazı restorasyon ekibinde iki farklı uzmanlık seviyesini ifade eder (bkz. aşağıda, 1. Taş Ustalığı ve Taşçılık Eğitimleri).

³³ O zamandan beri, ülke çapında ve küresel ölçekte gerçekleşen krizlerin bu gidişatı olumsuz yönde etkilediği dikkate alınmakla beraber, bu konu makale kapsamı dışında tutulmaktadır. Yine de 2014'ten bu yana, Bergama'da restorasyon piyasasının durma noktasına hiçbir zaman gelmediği söylenebilir.

³⁴ Erken Osmanlı Döneminin Bergama'daki önemli örnekleri olan Tabaklar Hamamı, Taş Han, Çukur Han buna örnek olarak gösterilebilir (Yapılar hakkında bkz. Binan 2018: 222, 238, 240).

³⁵ Pergamon Kazısı'nın yürüttüğü restorasyon projelerine ilişkin daha ayrıntılı bilgiler; yüzey araştırması ve arkeolojik kazı çalışmaları ile birlikte, her sene *Archaeologischer Anzeiger* isimli dergide yayımlanmaktadır. Güncel sayı ve önceki sayılara dijital erişim için: <https://publications.dainst.org/journals/index.php/aa/index> (Erişim: 23.02.2022). Bahsi geçen çalışmalar hakkındaki raporlara Bakanlığın internet sayfasından ulaşılabilir (bkz. dipnot 4).

okulları oldular. Trajan Tapınağı Anastylosis Projesi bunun başlıca örneklerinden biridir. Burada, ağırlıklı olarak İsviçre ve Almanya'dan davet edilmiş taş ustaları tarafından, yereldeki ustaların da katkısıyla, Bergamalı gençler taş ustası olarak yetiştirilmiştir (Nohlen 2014: 218). Bu ekipte yetişen ve 40 yılı aşkın süredir Pergamon kazı ekibinde restorasyon ustası ve heykeltıraş olarak çalışan Selim Baskın, oğlu ile antik kentte gerçekleştirilen restorasyon projelerinde yer almıştır.

2019 yılında başlanan kapasite geliştirme projesinin taşçı ve taş ustası yetiştirme ayağında, Selim Baskın eğitmenlik yapmıştır. Bu kapsamda, senelik periyotlar halinde verilen eğitimlerde 2019, 2020 ve 2021 senelerinde, toplam on kişi aldıkları eğitimi tamamlamışlardır³⁶. Eğitimin malzemesi, antik kentte çoğunlukla görülen yapı malzemeleri olan andezit, tüf taşı ile Marmara Adası (*Prokonnesos*) mermeridir. Kullanılan taşçı el aletlerinin büyük bölümü antik dönemden bu yana kullanılan el aletleri olup, buna ilave olarak modern elektronik gereçler de programa dahil edilmiştir.

Taşçı eğitimi kapsamında ham malzeme, arzu edilen ebatlarda, profilli ve belirtilen yonu tipinde kesme taş dönüştürülmektedir. Burada, sırasıyla, ham taşın kaba kesimi (çürük ve damarlı kısımlarından arındırılması), gönyelenmesi (her bir yüzünün birbirine dik açılı veya uygun açıda bir hale getirilmesi), ebatlanması (arzu edilen ölçülere getirilmesi), gerekiyorsa profil işlenmesi (belirli bir profilin taşın gerekli görülen yüzeylerine uygulanması) ve son olarak taraklanması (görünecek yüzeye arzu edilen dokuyu kazandırma, görünmeyecek yüzeylere harcın tutması için kaba yonu işleme) işlemleri öğretilmektedir. Taş ustalığı eğitiminde ise taşçı eğitimindeki becerilere ilave olarak; hazırlanan kesme taş, duvara yerleştirilmeden önce duvardaki hazırlıkların yapılması (ip, su terazisi, mastar ile son kontroller), duvar iç dolgusuna ve kesme taşlar arasındaki derzlere uygun harçların hazırlanması ve uygulanması, kesme taşın terazisine uygun şekilde duvara harç ile yerleştirilmesi, gibi diğer beceriler kazandırılmıştır. Bir senelik eğitimin sonunda öğrencilerin kendi başlarına bir ustalık parçası hazırlaması şart koşulmuş (Foto. 5) ve bu parçayı hazırlayarak programı başarıyla bitirenlere başarı sertifikaları verilmiştir³⁷.

Bu eğitimler kapsamında 2019 yılının Ocak ayında başlayan taş ustalığı programında, daha önceden temel deneyime sahip iki adet çırak yetiştirilmiştir. Eğitim

Fotoğraf 5. Taş ustalığı eğitim programının sonunda hazırlanan ustalık parçası, 2019 (Pergamon Kazı Arşivi) / *Journeyman's piece, prepared by the end of the stonemason training program, 2019 (Pergamon Excavation Archive).*

kapsamında, Kızıl Avlu güney temenos duvarında sürdürülmekte olan restorasyon çalışmalarının bir parçası olarak, Roma İmparatorluk Dönemine ait destek payandalarının kaide seviyesi için eksik olan büyük boyutlu kesme taşları hazırlanmıştır (Foto. 6). Destek payandasının sağlamlığını güçlendirmek için öncelikle, beton ile yapılmış olan eski dönem restorasyon ekleri dikkatlice kaldırılmış; ardından restitüsyonuna uygun olarak hazırlanmış olan bosajlı kesme taşlar yerlerine yerleştirilmiştir (Pirson 2021: 239). Kesme taşların ön yüzünde, yüzey işçiliği olarak, yassı keski ile kenar bandı, ve ortasında sivri uçlu keski ile kaba yonu bosaj açılmıştır. Hazırlanan kesme taşlar, özgün duruma uygun olarak, aralarında harç olmayacağı için büyük bir titizlikle yerleştirilmiştir. Yerleştirilen taşlar, birbirlerine, demir kenet ve dübelleri ile bağlanmıştır. Bu proje sonlandıktan sonra aynı ekip, ikinci bir proje olarak, Asklepion'a giden Kutsal Yol üzerinde 1969 yılında ayağa kaldırılan iyonik düzendeki üç sütunun üzerine yerleştirilmiş olan betonarme arşitravı, mermerden yapılmaya yenisi ile değiştirilmişlerdir (Pirson 2021: 240). Bu kapsamda

Fotoğraf 6. Taş ustalığı eğitim programında, Kızıl Avlu'daki destek payandasının kaidesi için çırak tarafından hazırlanan kesme taş, 2019 (Pergamon Kazı Arşivi) / *Ashlar block cut and dressed by the apprentice for the foundation of buttress in the Red Hall, in the framework of the stonemason training program, 2019 (Pergamon Excavation Archive).*

³⁶ Taşçı ve taş ustalığı eğitimlerinde 2019 ve 2020 yıllarında gerçekleştirilen çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için sırasıyla bkz. Pirson 2021: 239-240; Pirson 2022: 87-88. 2021 yılındaki çalışmalar henüz yayımlanmamıştır.

³⁷ Üç adet taşçı, yedi adet taş ustası yetiştirilmiştir. Taş ustalığı eğitimi başarı sertifikaları, Bergama Ticaret Odası'nın iş birliği ile hazırlanmıştır.

Fotoğraf 7. Çırakların, arkalarında bulunan destek payandasının restorasyonu için hazırladıkları kemer taşları, 2020 (Pergamon Kazı Arşivi). / *Ashlar blocks prepared by the apprentices, for the restoration of buttresses, 2020 (Pergamon Excavation Archive).*

öncelikle, 50 yılın sonunda donatıları korozyona uğramış olan betonarme arşitrav dikkatle kaldırılmıştır. Onun yerine, biri orijinal, biri yeni hazırlanmış olan iki adet mermer arşitrav yerleştirilmiştir. Çıraklar, edindikleri becerileri, taş ustalık eğitiminin sonunda kendi başlarına yaptıkları bir ustalık eseri ile göstermişlerdir.

Aynı yılın kazı sezonunda, ustalık eğitimini tamamlayan çıraklar, üç adet Bergamalı düz işçiye, kazıdaki restorasyon şantiyelerinde altı hafta boyunca taşçılık eğitimi vermişlerdir. Bu sayede taş ustalık programında öğrendiklerini, yetişmekte olan gençlere, sınırlı bir süre ve iş programı içinde aktarmışlardır. Burada işçiler, ham taşa birbirine dik yüzeyler açma, taşı ebatlama, ve yüzey işleme gibi taş işçiliğinin temel teknikleri üzerine bilgi ve deneyim sahibi olmuşlardır.

2020 yılında taş ustalığı eğitimini dört adet çırak tamamlamıştır. Bu çalışma döneminde çıraklar, Kızıl Avlu'nun güney temenos duvarındaki destek payandalarının, eksik olan kemer taşlarını hazırlamışlardır (Foto. 7). Farklı kenar açılarına göre ebatlandırılan kemer taşları, aynı yıl kazı sezonunda ustabaşının gözetimi altında dikkatlice yerleştirilmiştir (Pirson 2022: 83, Fig. 83, 87-88) ve böylece Kızıl Avlu'daki uzun soluklu restorasyon çalışmaları sona ermiştir (Pirson 2022: 81-84).

2021 yılında taş ustalığı eğitimini bir çırak tamamlamıştır³⁸. Bu çalışma dönemi içinde çıraklar, Gymnasion'da eden restorasyon çalışmaları kapsamında çalışmışlardır: Doğu giriş kapısında eksik olan merdiven basamakları andezit malzeme ile yenilenmiş; iki terası (Kellerstadion ile Palestra'yı) birbirine bağlayan merdivenlerden biri onarılmış; ve ayrıca doğu istinat

³⁸ Eğitim başlangıçta iki çırağa verilmiş olup, çıraklardan biri, yüksek öğrenimine devam etmeyi tercih ettiği için eğitimin 10. ayında programdan ayrılmıştır.

duvarında gerçekleştirilen restorasyon projesi için andezit malzeme ile kesme taş hazırlanmıştır.

TARİHİ EV ÇATILARININ ONARIMI

Projenin üçüncü ayağı, antik kentin eteklerinde bulunan Kale Mahallesi'ni odağına almıştır. Böyle bir yerde bir arkeolojik kazının, en az kendi birikiminden verebilecekleri kadar, hedef kitlesinin ihtiyaç analizini yapmak da, projenin son ayağının kurgusunu belirleyici adımlardan biri olmuştur. Bunun için Kale Mahallesi sakinlerine yönelik hazırlanan bir sosyal ve ekonomik durum anketi, mahalledeki ilkökul aracılığıyla çocuklara, oradan ailelerine ulaştırılmış ve aynı şekilde geri toplanmıştır³⁹. Ankette, kişilerin tarihi çevrelerine yönelik farkındalıkları; sosyal ve fiziksel yaşam şartlarına dair memnuniyetleri ve iyileştirilmesini tercih ettikleri hususlar sorulmuştur. 202 haneye⁴⁰ ulaşan anketin sonuçları ışığında, içinde yaşanılan tarihi çevrenin çoğunlukla farkında ve bundan memnun olduğu, sahip olunan tarihi evlerin korunmasında (özellikle modernize edilmesinde) sorun yaşandığı, evlerin en çok sorun yaşanan kısımlarından birinin ise çatılar olduğu ortaya çıkmıştır. Yapıların olası tahribat senaryoları itibarıyla bakıldığında da; bir yapının çatısındaki ufak bir bozulmanın bile, yapıya giderek artan bir ivme ile hasar verdiği, ve buna zamanında müdahale edilmediği takdirde, yapının geri dönüşü olmayacak şekilde tahrip olduğu bilinmektedir. Bu ihtiyaçtan hareketle, mahallede bulunan tarihi evlerin çatılarının onarılması fikri ortaya çıkmıştır.

Kale Mahallesi'nde bulunan sivil mimarlık örneklerinin önemli bir bölümü 19. yüzyılın ortası ile 20. yüzyıl başı arasındaki dönemde inşa edilmiştir (Alanyalı 1994: 371-374; Bachmann 2012: 491; Binan 2016: 302-304). 19. yüzyılın ortalarından bu yana ağırlıklı olarak Rum Ortodoks topluluğun yaşadığı bölgede, Müslüman ve Ermeni toplulukların da yaşadığı bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı sonrası gerçekleşen nüfus değişimi (mübadele) sonucunda, Kale Mahallesi'nin bir bölümüne Yunanistan'dan gelen Müslüman Türk mübadiller yerleştirilmiştir (Binan 2018: 50-51). Bu bölgenin öne çıkan mimari karakteristiğini ağırlıklı olarak, kârgir teknikte inşa edilmiş; süslemeli cepheleri ile dikkat

³⁹ "DAI Kale Mahallesi İhtiyaç ve Yönelim Değerlendirme Anketi" başlıklı anket, Bergama'da kapasite geliştirme konusu ile ilgili halihazırda doktora çalışmasını yürütmekte olan, MSGSÜ Öğretim Üyesi Dr. Gülce G. Okyay'ın desteği ile oluşturulmuştur. Kale Mahallesi'nde bulunan 14 Eylül İlkokulu eski müdürü Turan Şen'in iş birliği, anketin dağıtımı ve toplanması organizasyonunda büyük kolaylık sağlamıştır.

⁴⁰ Kale Mahallesi'ndeki toplam hane sayısı ile karşılaştırıldığında, anket çalışması ile mahalle sakinlerinin yaklaşık %20'lik bir kısmına ulaşılabilmektedir. Toplam hane sayısının belirlenmesinde, Binan 2018'den istifade edilmiştir.

Fotoğraf 8. Süslemeli giriş cephesi ile bir Rum evi, 2010 (M. Bachmann) / *Ornamented front facade of a Greek house, 2010 (M. Bachmann)*

Fotoğraf 10. Pergamon kazı evinde bahçesinde gerçekleştirilen tanışma ve bilgilendirme toplantısı (Pergamon Kazı Arşivi) / *Introductory meeting at the Pergamon excavation house front garden (Pergamon Excavation Archive).*

Fotoğraf 9. Kale Mahallesi'ndeki tarihi bir evin 1980 ve 2018 yıllarındaki durumu (Kinzel vd. 2022: 50, Fig. 19). / *A historic house at the Kale Mahallesi, in 1980 and 2018 (Kinzel vd. 2022: 50, Fig. 19).*

çeken Rum mimarisi oluşturmaktadır⁴¹ (Alanyalı 1994: 376) (Foto. 8). Öte yandan mahallede görece daha az sayıda, ahşap karkas sistem ile inşa edilmiş Türk evleri de bulunmaktadır.

Kale Mahallesi günümüzde, bu tarihi yapıların mevzuata uygun şekilde bakımı ve korunmasını yapacak gelir düzeyine sahip olmayan bir kesime ev sahipliği yapmaktadır. 1988 ve 1994'te yapılan çalışmalar, mahalledeki tarihi evlerin korunmuşluk düzeyinin giderek daha kötüleştiğini göstermektedir (Alanyalı 1994: 385). Bu durumu fotoğraflarla da takip etmek mümkündür (Foto. 9).

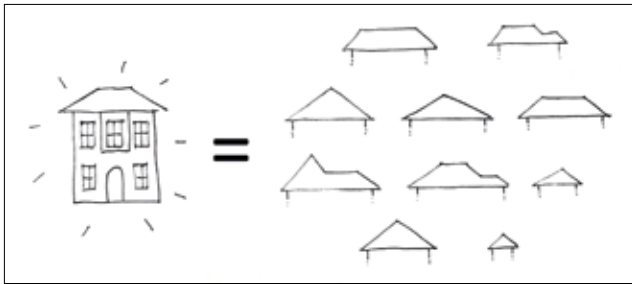
Dışarıdan yapılan gözlem ve anket sonuçlarından elde edilen tespitlerle ana çatkısı oluşturulan projenin uygulama safhasına geçilmeden önce, yerelde önde gelen kurum ve kuruluşların görüşlerini almanın önemi göz ardı edilmemiştir. Bu kapsamda, Bergama Belediyesi, Belediyeye bağlı UNESCO Bürosu, 14 Eylül İlkokulu, MSGSÜ, Ege Üniversitesi Bergama Meslek Yüksek Okulu'ndan temsilciler ile Mart 2019'da, kazı evinde bir bilgilendirme toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu etkinlik, hem adı geçen kurumların yerelde uzun yıllara dayanan deneyimini dikkate alan ve onları bilgilendiren, hem de gelecek olası iş birliklerinin önünü açan bir girişim olmuştur. Anket sonuçlarının paylaşıldığı toplantıda, tarihi ev çatılarının onarımı fikri, kurum temsilcileri tarafından ana hatlarıyla olumlu değerlendirilmiştir. Bu toplantıyı, birkaç hafta sonra yine kazı evinde

⁴¹ Söz konusu yapıların yapım tekniği ve cephe süslemelerinde, antik dönem mimarisinin tesiri üzerine bkz. Bachmann 2012.

gerçekleştirilen, mahalle sakinleri ile tanışma toplantısı takip etmiştir. O zamana kadar kendi içine dönük bir çalışma yeri olarak bilinen Pergamon Kazı Evi, bu toplantı için kapılarını halka ilk defa açmış ve mahalle sakinleri, yani komşuları ile buluşmuştur (Foto. 10). Bu toplantıda, hem projenin amacı ve kapsamı açıklanmış, hem de ilgilenen tarihi ev sahiplerinin soruları cevaplanarak başvuruları toplanmıştır⁴².

Dünya Miras Alanı ilân edilmiş bir yer olarak, turizm odaklı orta ve büyük ölçekli yatırımlar için daha davetkâr bir yer haline gelen Bergama’da, özellikle Kale Mahallesi’nin, dışarıdan gelen ziyaretçilerin konaklaması için potansiyel barındıran bir konumda olduğu ortadadır. Buna karşılık, mahallenin özgün kimliğinin, kültürel birikiminin, mevcut şartları iyileştirilerek ve soylulaştırma (*gentrification*) tehlikesi göz önünde bulundurularak korunması büyük önem taşımaktadır. Hâlihazırda tarihi evlerindeki yaşam şartlarını iyileştirecek ekonomik gücü olmayan mahalle sakinleri düşünüldüğünde, bu dönüşüm kaçınılmaz gibi gözükmektedir. Yine de bu noktada umut vaat eden bir durum vardır: mahalle sakinleri arasında bu dönüşümü dört gözle bekleyen bir kesim olduğu gibi, evine, komşularına ve mahallesine manevi bağlarla bağlı bir kesim de vardır. Sonuç olarak Mahallemi Seviyorum Projesi, çatılarını onaracağı tarihi evlerin seçiminde, ikinci grubu hedef almıştır. Çatısı onarılmak üzere başvuran tarihi ev sahiplerinin her biriyle ayrı ayrı, evleriyle ilgili yüz yüze gerçekleştirilen sohbetler neticesinde bu hassas konuya dair oluşan kanaat ile başvuruların olumlu veya olumsuz olarak değerlendirilmesi mümkün olmuştur.

Başvuruların değerlendirilme sürecinin bir parçası olarak, tarihi evlerde basit onarım ve esaslı onarıma yönelik mevzuat, maddi destekler ve başvuru prosedürleri hakkında mahalle sakinlerini bilgilendirmek üzere kazı evinde Mayıs 2019’da bir toplantı daha

Şekil 3. Tek bir yapı restorasyonu için harcanacak zaman ve emek, çok sayıda tarihi yapının çatısının kurtarılmasına denk gelebilir (S. Tezer Altay) / *The amount of time and effort, which is required for a single building restoration may likely be equal to a much higher number of roof repairs of historic buildings (S. Tezer Altay).*

⁴² Projenin bu aşamasından itibaren, çatı onarım süreçlerini, ilgili prosedür ve uygulamaları mevzuata uygun şekilde gerçekleştirilmesinden mimar Ilgın Kemaller sorumlu olmuş ve takip etmiştir.

gerçekleştirilmiştir⁴³. Böylelikle, tarihi ev sahipleri veya sit alanında yaşayanlar arasında sıklıkla ifade edilen “çivi bile çaktırmıyor” ifadesinin arkasındaki gerçeklere ışık tutulmuştur. Toplantıya katılan mahalle sakinleri de, kendi tarihi evleri için süreci nasıl yürütebileceklerine ilişkin doğrudan bilgi alabilmişlerdir. Bu sayede ev sahipleri, hibe ve kredilere başvurarak, kendi imkânlarıyla evlerinin bakım ve onarımı sürecinde aktif olarak yer alabileceklerini görmüşlerdir.

Tarihi ev çatılarının onarımı için üç senede toplam 37 başvuru olmuştur. Bu kapsamda, basit onarım ile kurtarılacak çatıların başvurusu öncelikli olarak kabul edilmiş; bu sayede -esaslı onarımda olabileceği kıyasla- başvuru süreci kısaltılarak hem zamandan tasarruf edilmiş, hem de proje için ayrılan bütçe ile daha çok sayıda yapının ömrü uzatılabilmektedir (Şek. 3). Proje neticesinde, üç kazı sezonu boyunca toplam 10 adet tarihi evin çatısı onarılmıştır.

2019 yılı kazı sezonunda Kale Mahallesi’nde üç adet tarihi evin çatısı onarılmıştır⁴⁴. Çatısı onarılan ev sahiplerinden biri, onarımı takiben kendi imkânları ile evinin ön cephesini yenilemiştir. Yenilenen bu ev, takip eden aylarda, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin her yıl düzenlediği Tarihe Saygı Yerel Koruma Ödülleri’nde “Tarihi Yapıda Yaşam Ödülü”nü almaya hak kazanmıştır⁴⁵. Bu ödül, Mahallemi Seviyorum Projesi’nin, mahalle sakinlerini, kendi evlerini kendi imkânlarıyla korumak ve yaşatmak için teşvik ettiğine dair önemli bir gösterge olmuştur.

Fotoğraf 11. Ağustos 2021’de yangın geçiren evlerin proje kapsamında yenilenen çatıları, Ekim 2021 (Pergamon Kazı Arşivi) / *Reconstructing roofs of historic houses affected by the fire in August 2021, October 2021 (Pergamon Excavation Archive).*

⁴³ Mahalle sakinlerini konuyla ilgili aydınlatan toplantıyı, (aynı zamanda İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nda üye olarak bulunan) Bergama Müze Müdürü yürütmüştür.

⁴⁴ N. ve S. Demir Evi, Talatpaşa Mah., 451 Ada 25 Parsel; A. ve K. Şaşmaz Evi, Talatpaşa Mah., 455 Ada 22 Parsel; S. Acar Evi, Kurtuluş Mah. 526 Ada 14 Parsel.

⁴⁵ A. ve K. Şaşmaz Evi (Bergama). 17. Tarihe Saygı Ödülleri için bkz. <http://www.tarihesaygi.com/17-tarihe-saygi-odulleri/> (Erişim: 23.02.2022).

Fotoğraf 12. Tarihi yapının 2012 ve 2018 yıllarındaki görünümü (2012: Bergama Belediyesi, Rölöve ve Restorasyon Birimi Arşivi; 2018: Pergamon Kazı Arşivi). / Views of the historic building from 2012 and 2018 (2012: Bergama Municipality, Archive of the Documentation and Restoration Department; 2018: Pergamon Excavation Archive).

2020 yılı kazı sezonunda çatı onarımları, Bergama Ticaret Odası ve Sanayi Odası tarafından önemli ölçüde desteklenmiştir. Adı geçen kurumların finansal destekleriyle alınan yapı malzemeleri ile beş tarihi evin çatısı onarılmıştır⁴⁶. Aynı yıl, Bergama Belediyesi'nin katkısıyla tarihi bir yapının esaslı onarımı (restorasyonu) gerçekleştirilmiştir (bkz. Mahalle Evi).

2021 yılı kazı sezonu içinde proje, farklı türden bir talebe cevap verecek şekilde dönüşmüştür: Ağustos ayının son günlerinde, Kale Mahallesi'nin en büyük meydanı olan Domuz Alanı'nda gerçekleşen bir düğün kutlaması esnasında atılan bir havai fişek, meydanın tarihi silüetini oluşturan evlerden birine isabet ederek, birbirinin ikizi iki tarihi evin yanmasına sebep olmuştur. Yerel kamuoyunda geniş yankı bulan olay sonrası, İzmir II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (Anıtlar Kurulu), Bergama Belediyesi, Pergamon Kazısı ve birkaç gizli bağışçı sayesinde yapıların çatıları büyük ölçüde yeniden inşa edilebilmiştir⁴⁷. Bu sayede yapıların esaslı onarım (restorasyon) hazırlığı için bekleyeceği süreçte, yapı, maruz kalacağı mevsimsel koşullardan azami seviyede korunabilecektir⁴⁸. Bu inşaatta Pergamon Kazısı, organizasyon, işçilik, lojistik, ve malzemenin bir bölümünü sağlayarak katkı vermiştir (Foto. 11).

⁴⁶ M. E. Filiz Evi, Kurtuluş Mah. 533 Ada 51 Parsel; N. Aydın Evi, Kurtuluş Mah. 527 Ada 20 Parsel; G. Varlık Evi, Talatpaşa Mah. 456 Ada 36 Parsel; A. Avcı Evi, Talatpaşa Mah. 456 Ada 13 Parsel.

⁴⁷ İ. Çetiner Evi ve H. Uysal Evi, Ulucami Mah. 655 Ada 22 ve 23 Parseller.

⁴⁸ Yapıların esaslı onarımı için gerekli olan rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, hâlen MSGSÜ Mimarlık Ana Bilim Dalı, Koruma ve Restorasyon Yüksek Lisans programında eğitime devam eden, Bergamalı bir yüksek lisans öğrencisi tarafından hazırlanmaktadır. Bahsi geçen bu iş birliği ve duyarlılık; kazı ekibi, üniversite ve yerel kurumların, toplumla doğrudan ilişkisinin gözlemlenebileceği örneklerden biri olmuştur.

Fotoğraf 13. Restorasyondan sonra yapı Mahalle Evi olarak hizmet verecektir (Pergamon Kazı Arşivi). / After the restoration the building will function as a community house (Pergamon Excavation Archive)

MAHALLE EVİ

Mahalleme Seviyorum Projesi'nin ilk yılı 2019 yılında tamamlandıktan sonra, 2020 yılında, proje kapsamında bulunmayan bir fikir ortaya çıkmıştır: Kale Mahallesi'nde terkedilmiş ve tahrip olmuş halde bulunan tarihi bir yapının kapsamlı restorasyonu. Buna istinaden, Eylül 2020'de Pergamon Kazısı ile Bergama Belediyesi arasında imzalanan protokole göre, Pergamon Kazısı, 2020 yılı kazı sezonunda, Kale Mahallesi'nde Bergama Belediyesi mülkiyetinde bulunan söz konusu tarihi yapının restorasyonunu gerçekleştirmeyi üstlenmiştir⁴⁹ (Pirson 2022: 88). Buna karşılık Belediye, söz konusu yapıyı, mahallelinin faydası için bedelsiz olarak işlevlendirmeye hazır olacaktır⁵⁰.

⁴⁹ Talatpaşa Mahallesi, 450 Ada, 24 Parsel. Tapu kadastro veri tabanında yapının niteliği "kargir fırın" olarak belirtilmiştir. Konumu için bkz. Şek. 1.

⁵⁰ Bu anlaşma gerçekleştiği sırada yapının, Anıtlar Kurulu onaylı

Eskiden fırın olarak kullanılmış, ancak daha sonra işlevini kaybetmiş ve giderek tahrip olmuş yapı, restorasyon öncesi durumda çatısını tamamen, üst katın duvarlarının üst bölümünü de kısmen kaybetmiş haldeydi (Foto 12). Bu yapı da, çatıdan alınan hasarın, derhal onarılmadığı takdirde, yapının tahribat ivmesini giderek artırdığına dair örnek olarak gösterilebilir. Nitekim yapı 2012 ile 2018 arasındaki altı yıl içinde, hava şartları dışında herhangi bir dış etkiye maruz kalmadan, hızla tahrip olmuştur. Yapının eski fotoğraflarından da istifade edilerek, Ekim-Aralık 2020 arasında, bir yapı ustası, bir taşçı ile birlikte, projesine uygun olarak restore edilmiştir (Foto. 13). Yapının kapı söveleri yeniden teraziye alınarak eksikleri tamamlanmış; eksik duvar kısımları tamamlanmış; içeriye bir asma kat eklenmiş ve cephesinde bulunan demir gölgelikler, özgün örneğe uygun olarak yenilenmiştir. Belediye mülkiyetinde bulunan 30 m²'lik alana sahip bu köşe yapısının işlevinin ne olacağını belirlemek üzere öncelikle mahalle muhtarları ile buluşulmuştur. Bu buluşmadan ortaya çıkan olası işlevler, seçenekler halinde bir ankete dönüştürülerek kazı ekibi üyeleri tarafından mahalle sakinlerine dağıtılmıştır⁵¹. Ankette oylamaya sunulmuş olan seçenekler şu şekildedir: 1) Yerel Ürün Satış ve Kadın Gün Evi 2) Çocuk Sanat Evi 3) Diğer (lütfen belirtiniz).

Anket yoluyla 316 kişinin görüşü alınmıştır. Sonuçlara göre anketi dolduranların %50'si Çocuk Sanat Evi, %25'si Yerel Ürün Satış ve Kadın Gün Evi, %21'i Diğer'i seçmiş ve %4'ü geçersiz oy kullanmıştır. 'Diğer' kategorisi altında yazılan tercihlerin önemli bölümü, yapının eski işlevi olan fırın haline getirilmesini ifade etmiştir. Anketlerin doldurulup geri iletilmesini teşvik etmek amacıyla, mahalledeki bakkallarla, bakkala iletilen her dolu anket karşılığında bir dondurma verilmesi yönünde anlaşılmıştır⁵². Anket sonuçları hakkında yeniden muhtarlarla görüşülmüş; farklı kullanımlara olanak tanınması için yapının işlevinin, muhtarların önerisi üzerine, esnek bırakılması yönünde karar verilmiştir.

Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, her sene verdiği kültür ve sanat ödülleri, 2021 yılı Kültür Ödülü'nü, taş ustalığı eğitimleri ve Mahalleli Seviyorum Projesi ile

restorasyon projesi hâlihazırda bulunmaktaydı. Belediye ve Pergamon Kazısı arasında imzalanmış olan protokole sadık kalarak, Aralık 2020 itibarıyla yapının restorasyonu tamamlanmıştır. Yapının, muhtarların doğrudan sorumluluğu altında, Kale Mahallesi'ndeki çocuklar ve gençler için, kültür ve sanat içerikli kurs ve etkinliklerin düzenleneceği bir işlev kazanması arzu edilmektedir.

⁵¹ Mahalle Evi'nin işlevini Ağustos 2020'de açık bir forum ile mahallelilerle tartışma planı, pandemi koşulları göz önünde bulundurularak iptal edilmiş ve anket yöntemiyle görüş alma yoluna gidilmiştir.

⁵² Söz konusu teşvik unsurunun farkedilmesi uzun sürmemiştir; anketler özellikle çocuklar tarafından hızla bakkallara geri iletilmiştir. Bu durum, anket sonucu ile de örtüşmektedir.

Pergamon Kazısı ve Gerda Henkel Vakfı'na takdim etmiştir. Bu ödül, projenin yerelde gördüğü ilgi ve takdiri göstermekle kalmamış; aynı zamanda Bergama'da kültürel mirasın korunması ve aktarılması için el ele vermiş Türk ve Alman kurum temsilcilerini de ilk kez bir araya getirmiştir⁵³.

DEĞERLENDİRME: ÜÇ YILLIK BİR PROJENİN ÖĞRETTİKLERİ

Türkiye'deki bilimsel arkeolojik kazılar bir süredir, saha çalışmalarını gerçekleştirdikleri yerin ekonomik ve sosyal kalkınmasında doğrudan rol almayı tatbik etmektedirler. Söz konusu uygulamalarda, sadece istihdam yaratmanın ötesinde; çocuklar için kültür-sanat ortamı sağlamak, gençlere el becerisi kazandırmak, ve özellikle de kadınları ekonomik hayatın içine çekmek gibi çok yönlü programlar ile yerel halkla iletişimin daha girift olması; bu sayede kültürel miras bilincinin oluşturulması ve güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Pergamon Kazısı, 2018'den bu yana toplum arkeolojisi ve kapasite geliştirme ekseninde çeşitli küçük ölçekli projede yer almıştır. 2019-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan kapasite geliştirme projesi ise, arkeolojik kazı ekibinin yerel toplum için, toplumla birlikte yürüttüğü ilk proje olmuştur. Proje, temelde, hedef kitle olan Kale Mahallesi sakinlerini (temel sorun ve ihtiyaçları ile birlikte) daha iyi tanımayı sağlamış, ve onlara eldeki imkânlarla en pratik ve verimli çözümü sunmayı hedeflemiştir. Bu açıdan bakıldığında, üç sene boyunca Kale Mahallesi'nde gerçekleştirilmiş olan işler ve buluşmalar, bir bölgenin sosyoekonomik ihtiyaçlarının, arkeolojik kazıların kendi kapasiteleri ile kısmen karşılanmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

Öte yandan, 150 yıl önceki arkeoloji yaklaşımının faturasının günümüzde tekrar tekrar kesilmekte olduğu bir yabancı kazı olarak, böyle bir projeyi hayata geçirmek, projenin hedef kitlesinin sahip olduğu önyargıları bir günde yıkmamıştır. Özellikle çatı onarımları ile ilgili aşamada, ev sahipleri, projeye beklenen ilgiyi ilk etapta göstermemiştir. Ardından yerelden kişi ve kurum temsilcilerinin dahil olduğu etkinlikler sayesinde bu önyargıya bağlı güvensizliğin azaldığı görülmektedir. Nitekim her sene gerçekleştirilen onarımlar ve bu onarımlara yerelden sağlanan destekler de bu durumun bir göstergesidir. Yine de, yabancı bir kazı olmanın bugüne kadar toplumda oluşturduğu kemikleşmiş önyargı, henüz tam anlamıyla kırılabilmiş değildir⁵⁴.

⁵³ Ödül töreni etkinliğine, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürü, İzmir Büyükşehir Belediye Başkan Yardımcısı, İzmir Almanya Başkonsolosu, Almanya Kültür Ataşesi, Bergama Belediye Başkanı, Bergama Kaymakamı, Bergama Belediyesi UNESCO Alan Yönetim Başkanlığı, Bergama Ticaret Odası, Pergamon Kazı Başkanı ve kazı ekibi katılmışlardır.

⁵⁴ Arkeoloji biliminin siyasetle hiçbir ilgisi olmamasına rağmen,

Orta ve uzun vadeli projelerde bekleneceği üzere, Mahalleli Seviyorum Projesi'nin hayata geçirildiği dönem sırasında ortaya çıkan beklenmedik gelişmelerin, projenin gidişatı üzerinde etkisi olmuştur. COVID-19 pandemisi, 2020 yılı Şubat ayı itibarıyla Türkiye'de de etkisini göstermeye başlamış ve bu durum proje kapsamında gerçekleştirilmesi planlanan alan gezisi, rehberli turlar, çocuklarla atölye çalışmaları vb. bir araya gelinebilecek pek çok etkinliğin gerçekleştirilememesine sebep olmuştur⁵⁵. Buna karşılık mahalle sakinleriyle, (poster, broşür, anket vb.) görsel malzemeler aracılığıyla iletişim kurulmuş ve bu iletişim kısmen başarılı olmuştur. Projenin hedeflerini aktarabilmek, yerel kültürel miras üzerine farkındalığı artırabilmek ve mahalle sakinlerini kendi yaşam alanları (örneğin Mahalle Evi) hakkında karar verici olmalarında ilham olmak için, bire bir buluşmaların aslında ne kadar önemli olduğunu, iki senedir yaşadığımız pandemi göstermiştir.

Kültürel miras olgusunu toplumun tüm katmanlarına ulaştırmak için, olabildiğince geniş bir yelpazede etkinlikler düzenlemek daha uygundur. Çünkü bu sayede bölge küçük dahi olsa, o bölgedeki topluluğun olabildiğince geniş bir kısmına ulaşılabilir. Örneğin, öğretmenlerle antik kent gezisi veya taş ustalığı eğitimleri, toplumun dar bir kesimine ulaşmaktadır. Burada kısıtlayıcı olan etmen, bu etkinlikler için zaman ayırabilecek personel kapasitesidir; ve bu denge, henüz proje hazırlığı esnasında iyi planlanmalıdır.

Eğitim alanındaki desteğin önemi, özellikle taş ustası yetiştirme programında kendini göstermiştir. Eğitim alan çırakların bir bölümü, eğitim bittikten sonra çeşitli restorasyon projelerinde iş bulmuştur⁵⁶. Ancak kısa süre ile taşçılık eğitimi alan, yaşça genç (18-24 arası) ve deneyimsiz olan işçilerin çoğu, eğitimi tamamlamakta dahi zorlanmışlardır⁵⁷. Burada daha başarılı olmak için, daha yoğun bir destek programı gerekliydi. Örneğin, her birinin sonunda bir değerlendirme olan daha küçük bölümlerden oluşan bir ders programının oluşturulması, eğitim süresince gençleri teşvik edebilir ve başarıma

duygusunu kamçılayabilirdi. Öte yandan çırak ve işçilerin bir kısmı, bu eğitimi almayı, aynı zamanda sigortalı olarak düzenli bir maaşa bağlandıkları için tercih etmiştir⁵⁸. Bu durumun, başarıma arzusunun ters yönde etkilemiş olması ihtimaller arasında sayılabilir.

Proje kapsamında çatı onarımları, Kale Mahallesi'nde tehlike altındaki tarihi yapıların ömrünü uzatmak için gerçekleştirilmiştir. Fakat buradaki öncelikli amaç, ev sahiplerinin baştan sona tüm sürece (bürokratik prosedürlerin uygulanmasından, çatı onarımının kendisine kadar) bizzat dahil olmalarını sağlamaktır. Böylece bölge sakininin, içinde buldukları kültürel mirasın kullanıcıları ve koruyucuları oldukları yönündeki hassasiyetlerini artırmak amaçlanmıştır. Uygulama esnasında, çatı onarımlarının ev sahipleriyle birlikte gerçekleştirilmesi fikrinin, pratikte olanaksız olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim, çatısı onarılmak üzere seçilen evlerin sahipleri arasında, bu şekilde bir performansı gösteremeyecek kişiler de bulunmaktaydı; yani böyle bir durumda ev sahibinin çatıda herhangi bir iş yapmasını şart koşmak, can güvenliğini tehlikeye atmak demektir. Yine de, pandemi öncesinde yüz yüze gerçekleştirilebilmiş toplantılar, gelecek projelere kapı aralayabilecek başka fikirleri ortaya çıkarmıştır: örneğin, mahallede her sokak başında bulunan, uzun süredir kullanımdan kalkmış olan tarihi çeşmelerin çalışır hale getirilmesi fikri, mahalle sakinlerini oldukça heyecanlandırmıştır. Elbette bu fikir, yetkili yerel kurumlar ile derinlemesine görüşülerek açıklık kazanmadan uygulanmamalıdır. Çatı onarımlarında yaşanan olumlu bir diğer gelişme ise, projenin ikinci ve üçüncü yıllarında, yerelden kişi ve kurumların desteğini kazanmak olmuştur. Bu desteklerin her biri, projeye yerelde olan güveni perçinlemiştir. Ayrıca, söz konusu kurumlar da küçük desteklerle büyük etkiler yaratabildiklerini görmüşlerdir. Buradaki kilit rolün, projeyi başlatacak ve koordinasyonu üstlenecek kurumda olduğu anlaşılmıştır.

Projenin, çatı onarımları ayağında, öngörülmemiş bir başka etkisi de komşular arası etkileşime olan katkısı olmuştur. Kale Mahallesi mevcut durumda, oldukça girift komşuluk ilişkileri etrafında şekillenen bir mahalle kültürünün görülebildiği yerleşim yerlerinden biridir. Çatı onarımları esnasında, ev sahipleri ile onarımları yapan (ve yine aynı mahalleden seçilmiş olan) usta ve genç işçiler arasındaki diyaloglar, projenin, üsttenci bir zihniyetle değil; komşunun komşuya yardım ettiği bir proje olarak algılandığını göstermiştir.

arkeolojinin zaman zaman merkezi ve yerel yönetimlerin siyaset malzemesi olması gibi sorunlar ve yerel toplumla karşılaşmalarda kazı ekibinin sıklıkla karşılaştığı sorular bu düşünceyi beslemektedir. Ayrıca toplumda arkeolojik araştırmaların ne yazık ki definecilikle birlikte algılanması da, bu önyargının beslenmesine neden olmaktadır.

⁵⁵ Bu konuda T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından tüm arkeolojik kazılara dağıtılan, pandemi şartlarında gerçekleştirilen kazı çalışmalarına dair tedbir kararları bağlayıcı olmuştur.

⁵⁶ Taş ustalığı eğitimini tamamlayan yeni çıraktan dördü ile Şubat 2022'de yapılan görüşmede, üçü, aktif olarak Bergama'daki restorasyon çalışmalarında çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

⁵⁷ Bergama sanayi sitesindeki genç eleman açığı da, yetişmekte olan neslin iş gücü gerektiren sektörlerdeki istihdamına dair değişmekte olan dengeleri göstermektedir.

⁵⁸ Bu sebeple eğitim için çırak ve işçi aranırken açık çağrıya gidilmemiştir; Kale Mahallesi'nin yakın çevresinde yaşayan, kendini geliştirmeye açık ve eli teknik işlere yatkın olduğu bilinen, tercihen genç yaşta kişilerden başvurusu tercih edilmiştir. Ancak, eğitimin pedagojik yönü, yani eğitimcinin bu konudaki yetkinliği de, hedef kitlenin yaş grubu farketmeksizin dikkate alınmalıdır.

Kale Mahallesi'ndeki tarihi yapının, mahallenin sakinlerinin kullanabileceği bir topluluk evi olmak üzere restorasyonu, pandeminin ilk yılına denk gelmiştir. Restorasyon işleri aksamadan yürütülebilmişse de, bu işlere eşlik etmesi planlanan etkinliklerin hiçbiri yapılamamıştır. Bu sebeple, Mahalle Evi'nin işlevi ve işletilme modeli hakkında katılımcı bir süreç yürütülebilmiştir. Bundan sonrası için, muhtarlarla birlikte, tüm mahalle sakinleri adına, Mahalle Evi'nin kullanılmasını organize edecek ve planlayacak kişilerin bulunması gerekmektedir. Ancak, mahalleliler kendi sorumlulukları ile bu görevi üstlenip yapının uzun vadede demokratik şekilde kullanımını sürdürebilirlerse, Mahalle Evi girişimi başarılı olabilecektir.

GELECEK PROJEKSİYONU VE SONUÇ

Önümüzdeki yıllarda, toplum arkeolojisi ve ona bağlı olan konuları giderek daha sık duymaya başlayacağız. Belki de bu çalışmaların merkezinde tam olarak neyin yer alacağı daha da netleşecek: ekonomik kalkınma mı, mirasın benimsenmesi ve korunması mı? (Kinzel vd. 2022: 155). Arkeolojinin ana bileşenlerden biri olduğu kültürel miras eğitimi projelerinde, yere ve yöreye özgülük önemli bir rol oynarken, genellenebilir standartlara nasıl ulaşılacak? En önemlisi de, tüm bu soruları cevaplayabilmek için, bu makalede anlatılan gibi gerçekleştirilmekte olan onlarca küçük ve orta ölçekli projenin, orta ve uzun vadedeki çıktılarını okumak için ortak bir yöntem belirlenmesi ve izlenmesi gerekecek.

İnsanı merkezine alan uzun soluklu toplum çalışmalarının, etkisini ancak uzun vadede gösterdiği düşünüldüğünde; kısa süreli deneme projeleri hedeflenen amaca dair herhangi bir gösterge sunmayabilir. Arkeolojik araştırmaların sürekliliği, o yerin kültürel miras birikimini zenginleştirirken, öte yandan bu birikimin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için daha büyük sorumluluklar doğmaktadır. Bu açıdan Bergama'da gerçekleştirilen bu üç yıllık projeye bakıldığında, arkeolojik ekibin kapasitesinin mevcut sorunun çok küçük bir kısmına dokunabildiği açıktır. Yine de, yerel kurumlar ile bir araya gelindiğinde kültürel miras çalışmalarında ne kadar etkili olunabileceği ortaya çıkmıştır. Bu durum, kültürel miras ile ilgili farkındalık artırma çalışmalarının arkeolojik ekiplerin desteği olmadan düşünülemeyeceği gibi, sadece onlar tarafından da sürdürülemeyeceğini göstermiştir⁵⁹.

Bergama'da yürütülen kapasite ve farkındalık geliştirme projesi, böyle bir projenin daha etkili bir modele nasıl oturtulabileceği yönünde de görüş kazandırmıştır. Buna göre, kültürel mirasın benimsenmesi yönündeki çalışmaların, pratikte, o toplumun ekonomik durumu, turizm kapasitesi, eğitim düzeyi vb. temel unsurları mutlak suretle dikkate alması ve değişen sosyoekonomik dinamiklere göre dönüştürülmesi gerekmektedir. Şüphesiz ki, arkeolojik kazı ekiplerinin sınırlı sorumlulukları ile hazırladığı kültürel miras temalı eğitim projeleri tek başına bir yeri kaldırmaktan uzaktır. Dolayısıyla farklı disiplinlerden uzmanların bulunduğu bir ekip⁶⁰ ile mahalle bazında *kültürel kaynak yönetimi ve kalkınma* programları hazırlanabilir ve kültürel mirasa yönelik tema ve eğitimler bu programa dahil edilebilir (söz konusu yer bir Dünya Miras Alanı ise, kalkınma programları halihazırda yürürlükte olan Alan Yönetim Planına da entegre edilebilir). Bu tip programların ve ona bağlı alt projelerin yürütülmesinin sürdürülebilirliği ise, yereldeki kurumlar iş birliğine açık oldukları müddetçe güvence altındadır. Nitekim, yerel yönetim ve kurum yöneticilerinin değişmesi, başlanan projelerin devam etmesini sekteye uğratabilmektedir. O yüzden bu durum da planlamaya mutlaka dahil edilmeli ve sorumluluk örgüsü ona göre oluşturulmalıdır.

Özel mülkiyet altındaki, korunmaya muhtaç tarihi kültür varlıklarının bakımında, tüm süreci bir elden yönetmek yerine, sorumluluğun dağıtıldığı bir modelin sağlanması hedeflenebilir: Başvuru sürecinin bürokratik açıdan çetrefilli olmadığı basit onarım süreçleri ev sahibi tarafından yürütülmeli; onarımların yapılamamasının esas sebebi olan masraflı yapı malzemeleri (örneğin, ahşap ve kiremit) için sponsor firma veya yerel kurumlar bulunabilir; özgün mimariye sadık kalarak çatı onarımları yapabilecek işgücünü, yine bir yerel kurum veya varsa arkeolojik ekipler sağlayabilir. Bu modelle ilgili altyapı ve özendirme çalışmalarını ise yerel yönetimin üstlenmesi uygun olur.

Arkeolojik ekipler 'bilgi'yi bilimsel verilerden yola çıkarak üretir; ortaya çıkan kültür varlıklarının kısa ve orta vadede koruma önlemlerini alır. Kültürel mirası oluşturan kültür varlıklarının, devlete veya arkeolojik ekiplere ait değil; yerel, ve dahası uluslararası topluma ait olduğunun idrakı, ancak bu konuda, yerel toplumun her seviyesine uygun bilgilendirmelerin çoğaltılması ve çeşitlendirilmesi ile mümkün olabilir. Bu konuda hiç şüphesiz ki arkeolojik ekiplere de, bilimsel bilgiyi üretmek kadar, bu bilgiyi topluma aktarmak noktasında da önemli görevler düşmektedir⁶¹.

⁵⁹ Kaldı ki, herhangi bir siyasi yapılanma veya dini gruba ait olmadan, hem yerelde köklenmiş hem de akademik dilde konuşabiliyor olmaları itibarıyla, arkeologların bu tip projelerde yerel halkla diyalogu kurabilecek, bir nevi köprü konumunda oldukları düşünülmektedir (Pyburn 2007: 176).

⁶⁰ Konuyla ilgili disiplinlerden (sosyoloji, psikoloji, antropoloji vb.) uzmanların bulunduğu bu ekip, yakın bölgede bulunan üniversite veya meslek yüksek okullarının desteği ile kurulabilir.

⁶¹ "Sharing knowledge is key, but not always easily achieved, because data alone is not knowledge." (Kinzel vd. 2022: 155).

KAYNAKÇA

- ALANYALI, S., 1994.
“*The Traditional Architecture and Structure of 19th Century Bergama*”, **Istanbul Mitteilungen** 44: 371-389.
- ATABERK, E., 2020.
“*Tarihin Nefes Aldığı Çok Katmanlı Dünya Mirası: Bergama*”, 45. Uluslararası Grup Psikoterapileri Kongresi ‘Dayanıklılık ve Sürdürülebilirlik’, 27-29 Mayıs 2022, online bildiri yayını: 37-47.
- BACHMANN, M., 2004.
“*Antike als Ressource. Archäologie und Tourismus in Bergama*”, **Istanbul Mitteilungen** 54: 55-69.
- BACHMANN, M., 2012.
“*The Revival of Classical Building Techniques in Late Ottoman Architecture in Bergama, Turkey*”, Eds. R. Carvais, A. Guillerme, V. Nègre, J. Sakarovitch, **Nuts & Bolts of Construction History** 2: 491-500.
- BACHMANN, M., 2014a.
“*Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Pergamon’da 130 Yıllık Restorasyon Tarihçesi*”, Eds. F. Pirson, A. Scholl, **Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent Pergamon**, Yapı Kredi, İstanbul: 80-101.
- BACHMANN, M., 2014b.
“*Bergama’ya ait Gelişim Planlarında Anahtar Yapı Olarak Kızıl Avlu*”, Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer, D. Göçmen, **Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi**, **MİRAS** 2: 177-203.
- BACHMANN, M., 2016.
“*Didaktische Konservierung - Restaurierungsarbeiten des Deutschen Archäologischen Instituts in der Türkei*”, Eds. S. Winghart, J. Haspel, **Vom Ende Her Denken?! Archäologie, Denkmalpflege, Planen und Bauen**, ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees, Berlin: 61-74.
- BACHMANN, M., 2018.
“*Pergamon’da Turizmin Tarihçesi*”, Eds. K. Piesker, B. Akan, D. Göçmen, S. Tezer Altay, **Heritage in Context. Arkeoloji ve Turizm**, **MİRAS** 4: 231-252.
- BALTALI TIRPAN, S., 2021.
“*Yakın ama uzak: arkeolojik ‘alanlar’ ve yöre halkları*”, Ed. I. Gürsu, **Teorik Çerçevesi ve Güncel Uygulamaları ile Toplum Arkeolojisi**, British Institute at Ankara, Londra: 49-54.
- BAYATLI, O., 2016.
“*Turizm Üzerine Bazı Gözlemler (1939)*”, Eds. H. Yazıcı, Y. B. Yurdakul, **Osman Bayatlı IV Bergama’da Folklor**, Bergama Belediyesi Yayınları, İzmir: 205-206.
- BİLGİN ALTINÖZ, G., ULUSOY BİNAN, D., PIRSON, F., 2016.
“*Pergamon and Its Multi-Layered Cultural Landscape*”, Eds. N. Ertürk, Ö. Karakul, **UNESCO World Heritage in Turkey 2016**, Turkish National Commission for UNESCO, Ankara: 342-377.
- BİNAN, D. U., KAPTI, M., KIRAÇ, B., ARIOĞLU, G., 2004.
“*Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2003*”, **TÜBA-KED** 3: 31-73.
- BİNAN, D. U., KAPTI, M., KIRAÇ, B., TÖRE, T., 2005.
“*Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2004*”, **TÜBA-KED** 4: 79-110.
- BİNAN, D. U., KAPTI, M., KIRAÇ, B., TÖRE, T., 2006.
“*Bergama (İzmir) Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri 2005*”, **TÜBA-KED** 5: 57-101.
- BİNAN, D. U., 2016.
“*Traditional Residential Architecture of Bergama in the Context of Urban Archaeology and Multi-Layered Cultural Heritage*”, Eds. Z. Ahunbay, D. Mazlum, Z. Eres, L. Thys-Şenocak, E. Yıldırım, **Conservation of Cultural Heritage in Turkey**, Ege Yayınları, İstanbul: 297-323.
- BİNAN, D. U., 2018.
Bergama Kentsel Kültür Varlıkları Envanteri ve Çözümlemesi, **MİRAS** 3, Ege Yayınları, İstanbul.
- BONACCHI, C., 2014
“*Understanding the public experience of archaeology in the UK and Italy: a call for a ,sociological movement’ in Public Archaeology*”, **European Journal of Post Classical Archaeologies** 4/2014: 377-400.
- GÜRSU, I., 2017.
“*Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Kültürel Miras Yönetimi Projesi: Aspendos ve Pisidyia Bölgesi*”, **38. Araştırma Sonuçları Toplantısı**.
- GÜRSU, I., 2021. (Ed.)
Teorik Çerçevesi ve Güncel Uygulamaları ile Toplum Arkeolojisi, British Institute at Ankara, Londra.
- İZMİR BÜYÜKŞEHİR BLD., 2018.
Ne Yerde Ne Gökte. Weder im Himmel noch auf der Erde, Sergi katalogu, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Dairesi, İzmir.

- KINZEL, M., CLARE, L., MANIA, U., SCHACHNER, A., TEZER ALTAY, S., PIRSON, F., 2022. "German Archaeological Institute: Past, Present and Future Heritage Conservation Strategies", Eds. B. N. Öz, C. Luke, **Heritage, World Heritage, and the Future. Perspectives on Scale, Conservation, and Dialogue**, Koç University Press, Istanbul: 119-164.
- KUBAN, Z., 2016. "Das Limyrader Kinder, Ein Projekt zur Zukunftssicherung des antiken Erbes", Eds. F. Blakolmer, M. Seyer, H. D. Szemethy, **Angekommen auf Ithaka**, Phoibos, Wien: 315-326.
- MANER, Ç. ve DENGİZ UĞUR, Ö., 2020. Çocuklar (0-18) İçin Kültürel Miras Çalışmaları Çalıştayı, Koç Üniversitesi VEKAM, Ankara.
- MANIA, U. ve TEZER ALTAY, S., 2021. "Community Archaeology in Pergamon – A Short Report on Activities of the Pergamon Excavation of the German Archaeological Institute", Eds. A. Riedel, S. Winghart, **Archaeological World Heritage Sites – Transnational Conservation, Communication, Cooperation**, ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees, Berlin: 47-50.
- MANIA, U. ve TEZER ALTAY, S., 2022a (baskı aşamasında). "Die »Wandsteine [...] wieder an ihre alten Stellen legen« Frühe Denkmalpflege in Pergamon", Ed. K. Steudtner, „...die Reste noch eindrucksvoller gestalten“ und erhalten: Erfahrungen aus 150 Jahren archäologischer Denkmalpflege in der Türkei, Harrassowitz, Wiesbaden.
- MANIA, U. ve TEZER ALTAY, S., 2022b (baskı aşamasında). "Das Peristyl des Gymnasiums von Pergamon: Die exemplarische Wiedererrichtung kaiserzeitlicher Architektur als Baustein eines denkmalpflegerischen und touristischen Gesamtkonzepts", Ed. K. Steudtner, „...die Reste noch eindrucksvoller gestalten“ und erhalten: Erfahrungen aus 150 Jahren archäologischer Denkmalpflege in der Türkei, Harrassowitz, Wiesbaden.
- NOHLEN, K., 2014. "Bergama Trajan Tapınağı'nın Kısmi Yeniden İnşasında Zanaatkarların Eğitimi", Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer, D. Göçmen, Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi, **MIRAS 2**: 205-220.
- OKYAY, G. G., BİNAN, D., 2020. "Capacity Building, Heritage and Community Participation: Examining The Gap Between Global Approaches And Local Needs", **International Congress of Architecture and Planning (ICONARCH IV)**, Proceedings E-Book (ISBN: 978-625-7327-00-8): 997-1010.
- OKYAY, G. G., GÜLER, K., ALATLI, H., İ., 2020. "Çocuklara Miras Bergama", **Ege Mimarlık** 105: 40-43.
- ORBAŞLI, A., 2007. "Training Conservation Professionals in the Middle East", **Built Environment** 33/3: 307-322.
- ORBAŞLI, A., 2014. "Arkeolojik Sit Alanlarında Alan Yönetiminin Bölgesel Kalkınmaya Katkısı: Çatalhöyük ve Ani Örnekleri", Eds. M. Bachmann, Ç. Maner, S. Tezer, D. Göçmen, Heritage in Context. Doğal, Kentsel ve Sosyal Çerçeve Koruma ve Alan Yönetimi, **MIRAS 2**: 55-65.
- PIRSON, F., 2021. "Pergamon – Das neue Forschungsprogramm und die Arbeiten in der Kampagne 2019", **AA** 2020/2: 152-253.
- PIRSON, F., 2022. "Pergamon – Die Arbeiten in der Kampagne 2020", **AA** 2021/2: 2-95.
- PYBURN, K. A., 2007. "Archaeology as Activism", Eds. H. Silverman, D. F. Ruggles, **Cultural Heritage and Human Rights**, Springer, New York: 172-183.
- RADT, W., 2010. "The Museum in Bergama as an Example of Turkish Politics of Culture and of German-Turkish Collaboration", Eds. S. Redford, N. Ergin, **Perceptions of the past in the Turkish Republic : Classical and Byzantine periods**, Peeters, Leuven: 161-185.
- TORUN, E., 2022 (baskı aşamasında). "Arkeolojinin Turizm ve Kırsal Kalkınmadaki Rolünü Doğru Tanımlayabiliyor Muyuz? Ağlasun-Sagalassos Örnek Çalışması", Eds. Z. Ahunbay, A. Aksoy, İ. Dinçer, Z. Enlil, N.Z. Gülersoy, G. Köksal, G. Pulhan, D. Ünsal, **Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl? Türkiye'den Uygulama Örnekleriyle Eleştirel Değerlendirme**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.